

Mödet den 21de November.

Herr Professor *Steenstrup* afgav paa egne og sine Medcomiteredes, de Herrer Etatsraad *Forchhammers* og Inspector *Worsaaes* Vegne, følgende Beretning om Udbyttet af de geologisk-antiquariske Undersøgelser, som i Sommeren 1851 vare anstillede i Sjælland og Jylland:

„Det vil være i Selskabets Erindring, at vi ifjor, efter længere Undersøgelser af de didhörende Forhold, vare komne til det bestemte Resultat, at de löse og usammenhängende Skaller af Östers samt af andre Muslinger og Snegle, der i betydelige Ophobninger af mange tusinde Læs's Indhold findes hist og her paa Issefjordens Kyster, og i hvilke der er indblandet en Mængde Kulbrokker og Aske, itubrudte Knokler af Pattedyr, Fugle og Fisk, Potteskaar og Redskaber af Flint, Dyreben og Hjortetak m. m., udgjorde et Slags *Kjökkenmöddinger* fra Landets allerældste Beboelsestid. Vi viste nemlig, at de hidrörte fra det Folk, som her i Norden kun havde havt Redskaber af Ben eller Sten, — et Culturtrin, der for dette Lands Vedkommende, efter Oldforskernes Beregning, maa sættes allermindst fulde 2000 Aar tilbage i Tiden, og med en vis Sandsynlighed endog kan antages at ligge nærmere de 3000 Aar forud for vor Tid. Som Ophobninger af samme Natur ansaae vi endvidere flere lignende Opdyngninger af Havdyrskaller, som vare os bekjendte fra Kysterne af andre danske Fjorde, og i hvilke Kunstgjenstande af samme Beskaffenhed, som dem vi havde fundet i Dyngerne ved Issefjorden, vare blevne fundne. Dette i Forening med Antydninger af overensstemmende Forhold paa flere andre Steder, mente vi allerede dengang berettigede os til at antage, at dette mærkelige Phænomen vilde i Fremtiden vise sig udbredt over en stor Del af Landet, og vi maatte derfor tillægge det en stor og almindelig Betydning som Kilde til Forögelse af vore Kundskaber om Landets Oldtid: dets ældste Beboeres Kul-

tur, de physiske Forhold, hvorunder disse have levet, og Landets Dyr- og Planterverden.

Denne Betragtning af Phænomenets Natur, Anskuelsen om dets sandsynlige Udbredning over en stor Del af Landet og dets Betydning for vore Kundskaber om dets Beboeres ældste Historie, har vundet rigelig Bekræftelse ved de fortsatte Undersøgelser, som ere blevne anstillede i sidste Sommer, dels af et enkelt Medlem af Comiteen, der har undersøgt flere saadanne Dannelser i Jylland, dels af Medlemmerne af denne i Forening. Vi have nemlig baade paany besøgt alle de i vore tidligere Beretninger omtalte Punkter ved Issefjorden, og opsøgt flere nye, samt derhos foranstaltet et af de overskueligste Punkter undersøgt efter en større Maalestok, hvorved et saa meget fastere Udgangspunkt er vundet for fremtidige Forskninger i denne Retning. Udbyttet af disse forskjellige Undersøgelser skal kortelig meddeles i nedenstaaende Fremstilling, som bestræber sig for at holde sig saa nær til de foregaaende Beretninger, som mulig, for i Forening med disse at danne en Helhed.

I den tidlige Forsommer forundtes det Meddeleren heraf at foretage en kort Forfriskningsreise til det nordlige Jylland og navnlig til Omegnen af Limfjorden og Mariagerfjorden, og jeg benyttede da Leiligheden, saavidt Omstændighederne tillode det, til at opsøge de Spor, Urindvaanerne havde efterladt i de af mig besøgte Egne. Ved hyppige Excursioner overbeviste jeg mig om, at der paa Limfjordens og Mariagerfjordens Kyster og i Landstrækningen mellem begge disse Fjorde i ikke ringe Antal fandtes Ophobninger af Östers-, Musling- og Snegleskaller, aldeles af samme Natur, som dem vi tidligere have beskrevet, og ligesom disse hidrørende fra Urfolkenes daglige Maaltider og stadigere, rimeligvis gjennem en længere Aarrække, fortsatte Ophold paa disse Steder.

Allerede i Byen *Aalborgs* umiddelbare Omgivelse træffe vi paa en saadan utvivlsom Kjökkenmödding i den Mængde af Österskaller, blandede med *Cardium edule*L., *Mytilus edulis* L., *Litorina* og *Nassa*, som findes höit oppe paa Skraaningen af den Öst for Byen liggende Bakkestrækning, „Österbakkerne“, og netop ved Foden af

den ovenpaa disse Bakker liggende *Signalhöi* eller *Signalbakke*, og altsaa vel i en Höide af 150—200 Fod over Fjordens Overflade. For endel Aar siden har Skraaningen været underkastet Behandling med Ploven, og i ældre Tider har dette, som det synes, gjentagne Gange fundet Sted; derfor er Laget med Skallerne stærkt jordblandet foroven, medens nedad, efter de paa Stedet modtagne Efterretninger, Laget bestaaer allene af Skaller, hvilket ogsaa bekræftedes, forsaavidt jeg ved en dertil indrettet Jordrive kunde undersøge Forholdet; men nogen bestemt Anskuelse af Lagets Tykkelse eller Bredde formaade jeg ikke dengang at erholde. I en Strækning af over 100 Skridt henad Skraaningen kunde Laget imidlertid fölfølges, og overalt i den halvt sammengroede Jordskorpe stak i Mængde frem ikke blot Skallerne af de ovennævnte 5 Muslinger og Snegle, men ogsaa disses bekjendte Ledsagere af Kunstgjenstande. I meget kort Tid opsamledes:

70 *Flintflækker*, dels af den længere mere regelmæssige Form, dels af de grovere Afhugninger; enkelte af disse havde man begyndt at tildanne til særeget Brug; en af dem var et Brudstykke af en slebet Kile eller Öxe, og en anden bar tydelig Spor af at have været i Ilden.

24 *Stykker af Lerkar* eller Potter, alle af den bekjendte Masse fra hin Tid, karakteristisk ved Indblandingen af det store skarpkantede Grus, især Feldspathgrus. Forskjælligheden af de, som Zirater, indtrykkede Streger eller Punkter, der vare anbragte paa endel af Brudstykkerne, viste, at disse havde tilhört flere forskjellige Kar.

Omtrent en Halvsnes Brudstykker af *Pattedyr-* og *Fugleknokler*, hvis sönderbrudte Tilstand mindede om den Behandling, Knoklerne i disse Ophobninger sædvanlig have været underkastede.

Ved at följge Österbakkernes Fod i Retningen henad Gaarden Rördal, saaes paa flere Steder i Underbakkerne ikke ubetydelige Mængder af Skaller af Östers og Hjertemuslinger, og navnlig oplöiedes disse paa sine Steder i saa stort Antal, at det vel kunde være, at det var med Muld tildækkede Möddinger, som Ploven naaede ned til; men dels Tidens Korthed, dels Bevoxningen med

Korn tillod ikke nogen nærmere Undersøgelse deraf. Derimod fandt jeg i Forbigaaende ikke langt fra Gaarden *Rördal*, paa den övre Skraaning af de her ikke höie Österbakker, en mere hvidlig Plet, paa hvilken en Blanding af de ovennævnte fem Skaldyr, som sædvanlig udgjøre de langt overveiende Bestanddele af de hidtil bekjendte Kjökkenmöddinger, oplöiedes, og mellem disse enkelte men utvivlsomme *Flintflækker*. Opdyngningens Natur havde jeg derfor ingen Tvivl om. Den syntes her kun at have en ringe Omfang, og dens Höide over Fjorden kunde vel omtrent være 50 Fod.

I den dobbelte Höide syntes derimod de Skaller at forekomme, om hvilke jeg paa *Rördal* erholdt Underretning og som bleve mig paaviste omtrent $\frac{1}{8}$ Miil fra Gaarden, men dog endnu paa dennes Marker. De oplöiedes paa nogle Agre, der stödde til de steile Skrænter, som danne Siderne af den i Danmarks Flora bekjendte meget snevre og dybe Dal, som kaldes *Dybdal* og som halvmaaneformig gaaer ind i det höie Land. Dalens ydre Del synes tidligere at kunne have været en Vig af Fjorden, men nu er den tör og kun en lille Ferskvandsdam er tilbage i dens Bund, i hvilken der löber en ubetydelig Bæk. Skallernes Beliggenhed i den ovennævnte Höide paa den överste Skraaning af den snevre Dals höie Sider, den Omstændighed, at de atter her tilhøre de 5 i vore Beretninger oftnævnte Skaldyr og ikke vare blandede med de sædvanlig paa Stranden talrig forekommende og opkastede Skaller, og derhos kun bestod af udvoxne Dyr, de flere *Flintflækker*, som tilligemed Banen af en *firsidet Flintöxe* opsamledes imellem dem paa Agrenes Overflade, ere ligesaa mange Grunde for, at der under den dyrkede Overflade skjules en större eller mindre Ophobning fra Urindvaanernes Tid.

Længere tillod Tiden mig ikke at forfølge Bakkestrækningen hverken i nordöstlig eller sydlig Retning, for at faae Vished om, hvorvidt der endnu fandtes flere saadanne Opdyngninger paa det höie Land, hvis nordlige Begrændsning Österbakkerne danne og som til Forskjæl fra de andre höie, med Kjørstrækninger eller andet Lavland omgivne Kridtöer, kunde kaldes Nörretrandershalm.

Vel aflagdes et flygtigt Besög i ugunstigt Veir ved Blegkilde, hvor jeg fra gammel Tid erindrede, at Östersskaller paa flere Steder stak ud af Skraaningen, men jeg fandt dem ikke igjen. Siden erholdt jeg dog Efterretninger, som tydede hen paa, at slige Ansamlinger af Skaller sandsynligvis forekomme baade paa denne Holm og den Syd og Öst herfor liggende Gudumholm, hvilket ogsaa vil finde Bestyrkelse i hvad jeg nedenfor skal meddele om den endnu sydligere Gudumlundsholm.

Et Forhold i Österkjæret ved Aalborg viser tydelig Modsætningen mellem de paa Bakkestrækningerne af Menneskehænder henkastede Skaller og de naturlige Östersbanker eller Österslejer; thi paa dette Kjærs faste Leer- og Sandbund ligger der en Mængde Östers i de naturlige Stillinger, i hvilke de forekomme i Havet, næsten alle med sammenhængende og lukkede Skaller og med „Laaget“ opad. I faa Öieblikke optoges i Blegkildeaaens Leje og i nogle Gröfter flere Dusin af Östers i denne Stilling, og efter de mig af Hr. Gartner *C. Beck* givne Meddelelser og paaviste Steder syntes de fornemmelig at forekomme i et Belte skraaes over Kjæret fra Byens östlige Haver af over imod Blegkilde. Mellem disse Östers laae der endel *Cardium edule*, ligeledes lukkede, og en Mængde af *Nassa reticulata*, og desuden flere af de Muslinger og mindre Snegle, som pleie at forekomme paa ringe Dybder. Det er vel neppe tvivlsomt, at her er netop et af de Österslejer, hvorfra Urindvaanerne have hentet de Östers, som de ved deres Opholdssteder paa Bakkeskraaningerne have fortæret, — skjönt det nu ligger noget over Fjordens Overflade.

Inden jeg forlader de nærmere Omgivelser af Byen Aalborg, maa jeg endnu anföre, at det lykkedes mig at opspørge en lille Opdyngning af Skaller paa Herregaarden Restrups Marker og ved venskabelig Imødekommen af Gaardens Eier at faae samme nærmere undersøgt. I det udbredte Mose- og Kjærdrag imellem Hasselriis og Nörholm ligger der nemlig hist og her Grusrimme eller Grusvolde af større eller mindre Omfang og Udstrækning, og disse synes nærmest at maatte betragtes som store Havstokke

eller Revler, der i sin Tid have dannet lavere Udenværker omkring de høiere Kridtöer. Paa en saadan Grusholm, der omtrent ligger en Fjerdingvei Nord for Restrup, (og endnu nærmere angivet: paa den smalere Forlængelse heraf, som kaldes „Blaakjærslimmen“ og ved det vandrige „Blaakjær“ adskilles fra Gaardens høie Marker) var det at Skallerne fandtes opdyngede. De dannede under den lynchbevoxede Jordskorpe et Lag, der var kun 1 til 1¼ Qvarter tykt, og kun havde en Udbredning til Siderne af faa Favne, hvilket de paa flere Steder udførte Nedgravninger noksom viste. Skallerne tilhørte *Ostrea edulis* L., *Cardium edule* L., *Mytilus edulis* L., *Litorina litorea* L. og *Nassa reticulata* L.; af hvilke den første var tilstæde i særdeles store Exemplarer, den sidste kun i enkelte; desuden nogle faa Landsnegle: *Helix nemoralis* L. og *hortensis* L. Saavidt man kunde skjønne, laae de kun 6 til 7 Alen over Fjorden, og denne lave Beliggenhed paa en fordums Havstok kunde saaledes godt stemme med den Antagelse, at de i sin Tid vare ved Limfjordens Bölgeslag opdyngede der, om de end nu ved et 1½ Fjerdingvei bredt Lavland ere skilte fra denne; men Skallernes uslidte Tilstand, Udvalget netop af hine Arter, samt en stærk Indblanding af Kulstöv og Aske, der endog gav Laget en sortladen Farve, enkelte ildskjörne Sten og smaa sönderbrudte Knokler af Pattedyr og Fugle (hvoriblandt Krondyrets og Raadyrets *marvspaltede* Fodled og hele Klovled, samt den største Del af Underkjæben af en Ræv) tilligemed flere *Stenredskaber* viste tydelig nok, at Opdyngningen, saa lille den var, havde sin Oprindelse fra Menneskehænder. De Stensager, der ved Nedgravningen kom frem for Dagen, vare:

6 *Flintflækker*, hvoraf 1 var et afspaltet Flintstykke, som var begyndt at tilhugges paa Kanterne;

en saakaldet *Tilhugger*, af et Andeægs Störrelse, men lidt sammentrykt, bestaaende af en fin, haard Granit med et Qvartsbelte igjennem og paa begge Ender med tydelige Ar efter de dermed paa Flintstenene anbragte Slag. Endelig saaes ogsaa ganske smaa Brokker af *Lerkar*.

Det forundtes mig ikke dennegang at följe Randen af den store af Lavstrækninger omgivne *Gudumholm*, i hvis östlige Skrænt de

større Kalkgruber ere aabnede, men jeg maatte indskrænke mig til at besøge den Syd derfor i en Vig af den store Vildmose liggende *Gudumlundsholm*, paa hvilken min Opmærksomhed særlig var bleven henledet ved en Beretning i Pontoppidans Danske Atlas. I dette Værks 5te Bind S. 69 hedder det nemlig: „i Skoven har været mange Höie, hvoraf Capt. Buchwald lod nogle bortføre til at fylde et Kjær op med, i en af disse fandtes en stor Mængde Östersskaller“, og deraf maatte jeg formode, at Urfolkene sandsynligen her havde havt Stade, og maaskee havde efterladt sig flere Spor. De efterhaanden modtagne Oplysninger, jeg erholdt paa Forespørgsler desangaaende, gave mig snart Vished om, at der paa den ene Ende af Holmen endnu laae en stor Mængde Östersskaller, som man formodede maatte antyde, at Fjorden eller Kattegattet tidligere havde gaaet hertil, skjönt de nu ligge indtil $1\frac{1}{2}$ Miil fjernede herfra. — Ved mit Besög paa Stedet fandt jeg at de tilsigtede Skaller laae paa Holmens sydvestligste Pynt tæt op imod et Hus, som tilligemed et Par andre nærliggende benævnes: „*Rottehusene*“*), og at Skaldyngen vel var betydelig, men dog öiensynlig kun var en Levning eller et tilbagestaaende Hjørne af en langt større Opdyngning, der tidligere maatte antages at være bortført, og som med en ikke ringe Grad af Sandsynlighed kunde antages at være den i Danske Atlas omtalte; thi om den end ikke længere laae i en Skov, saa bare dog de nærmest dertil stödende Marker endnu Navnet af „Skoven“, og antydede derved noksom at den tidligere havde ligget i en Skov. Men langt fra at have været af Havet opkastede paa en naturlig Strandbred eller Havstok, fandtes Skallerne at udgjøre en i enhver Henseende karakteristisk Kjökkenmödding. Österserne vare usædvanlig store og mange bare utvetydige Märker af at have været paa *Glöder*; dette kunde jeg mindre spore paa de fire andre Skaldyr: *Mytilus*, *Cardium*, *Litorina* og *Nassa*, skjönt det paa enkelte af dem var tydeligt nok. Disse Skaller laae snart blandede med Österskallerne, snart dannede hver Art, især *Cardium* og

*) Anm. Paa Videnskabernes Selskabs Kaart: „Rottenborg“.

Mytilus, ligesom Partier eller Bunker for sig i den fælleds Masse. De større Landsnegle, Helices, vare ikke sjeldne.

Indblandede eller indsaæde mellem Skallerne laae en stor Mængde *Fiskeknokler*, der ved nærmere Undersøgelse befandtes fortrinsvis at tilhøre *Aalen*, og at være dels Ryghvirvler, dels løse Knokler af Hovedet af denne Fiskeslæggt; skjönt brækkelige og med fine Forlængelser røbede de dog ikke at være blevne beskadigede af Östersskallerne og de andre tunge Legemer, mellem hvilke de laae, og det kunde saaledes ikke være Vandet, som havde lagt dem der; nogle faa hidrörte fra *Fjäsingen* (*Trachinus draco* L.).

Dernæst vare *Fugleknokler* hyppige, men det var mest kun Benpiberne, da Ledenderne af de lange Rörknokler vare *afbidte*; iblandt de omtrent 30 indsamlede Knokler var der kun 2 Hvirvler og 3 Skulderknokler, de övrige vare Knokler af Lemmerne; de tilhøre fornemlig større og mindre Arter af *Andeslægten*.

Af *Pattedyrknokler* fandtes endel, som forsaavidt de tilhörde

1. *Kronhjorten*, og
2. *Raadyret* } vare i høi Grad sönderbrudte, og derved røbede den Marvsögning, som fra andre Steder er os saa vel bekjendt; bedre vedligeholdte vare de fundne Knokler af:
3. *Sælhunden*, *Phoca sp.*, maaskee *Ph. grypus Fabr.*; den venstre Overarm.
4. *Maaren*, *Mustela sp.*, höire Underarm, særdeles för og stærk.
5. *Ræven*, *Canis vulpis L.*, en höire Underkjæbe med alle Kindtænder og Hjørnetænder samt et os ischii.
6. *Hunden*, *Canis familiaris L.*, eller } 5te Fingers Mellemfodsben af
Ulven, *Canis Lupus L.* }
venstre Bagfod, samt et Kloled.

Af *Flint-* og andre *Stenredskaber* fremkom ved den kortvarende Undersøgelse ikke faa, nemlig:

dels *Flintflækker*, et Par Snese, af forskjellig Længde og Tykkelse; de længste vare 4—5 Tommer lange, og særdeles regelmæssige; dels enkelte *Flintknuder*, eller raat tilhuggede Flintstykker med mange Hjørner og Kanter;

dels *Flintkiler* eller *Flintöxer*, 7 ialt, hvoraf 3 vare smaa af 1½"—2" Længde, 4 større af 3"—4" Længde; endelig

en „*Tilhugger*“ af et Andægss Slørrelse og Form, men noget sammentrykt; oprindelig en rullet Strandsten, af tæt kvartsrig Granit. De Slag, man ved Flintredskabernes Tilhugning havde anbragt dermed, havde efterladt tydelige Spor eller Ar saavel paa begge Enderne, fornemlig dog paa den spidsere, som paa begge de smalere Sider.

Aske var saa udbredt i Laget, at der ved Bearbejdelsen fremkom en kjendelig Askelugt. *Kulstöv* og større *Kulgrus* vare ikke sjeldne, men sidstnævnte faldt strax fra hinanden; ildskjörnede og sortfarvede Sten fandtes ogsaa; men derimod fandt jeg ved dette Besög ingen kjendelige Potteskaar.

Til yderligere Forstaaelse af, at denne karakteristiske Kjøkkenmödding kan have indeholdt en saa betydelig Mængde af Havdyrskaller, som det tilbageværende Hjørne bærer Vidne om, uagtet den nu ligger $1\frac{1}{2}$ Mil fra Kattegattet og ligesaa langt fra Fjorden, maa det erindres, at Vildmosen og de til samme stödende Kjør og Moser, hvilke nu som et Lavland omgive de höiere Partier, paa deres Bund bære umiskjendelige Spor af at have været Partier af Fjorden og Havet, og at de nu mere enkeltliggende Höider dengang have været en Række af Öer, som have ligget udenfor Landets mere sammenhængende Fastland. Som et ret mærkeligt Sammenligningspunkt imellem Fortidens og Nutidens Forhold maa det til Slutning ikke lades ubemærket, at ikke et Par Hundrede Skridt fra denne med Aaleknokler saa stærkt blandede Östersdyngge var en Broe over Aaen, og ved denne var der lige indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede et meget rigt Aalefiskerie.

Hvorvidt lignende Ophobninger forekomme paa de endnu sydligere i Vildmosen liggende Holme, paa hvilke *Kongstedlund* og *Smidie* ligge, derom har jeg ikke kunnet erholde nogen Efterretning; ikke heller har jeg havt Leilighed til at afgjøre om de forekomme ved Foden eller paa Siderne af de saakaldte *Dokkedalsbjerge*; men imellem disse sidste og det Höiland, hvorpaa Als ligger — Alsholmen — har jeg ikke fundet Spor af dem; heller ikke paa Randen af selve *Alsholmen*, og heller ikke paa den Holm, hvorpaa *Helberskov* ligger. Desto hyppigere har jeg fundet dem nede imod Mariagerfjorden og navnlig paa Grændserne af de ældre

Vige, som fra Fjordens Nordside tidligere gik op i Landet, omfløde Höiderne og af disse dannede Holme eller Öer.

En saadan Holm udgjorde i sin Tid den saakaldte „*Havnöe Lund*“, en skovklædt Banke med temmelig steile Sider ved *Havnöe Herregaard*. Paa en Underbanke under „*Lundens*“ sydlige Side, af 5 til 7 Alens Höide over Fjordens daglige Vande, opplöies der i tusindevis Brokker af Teglsten og Mursten, hidrørende fra et nedlagt Teglværk; Brokkerne ere udbredte over en stor, men meget uregelmæssig begrændset og ligesom fliget Plet, og dels mellem Fligene eller Tungerne af denne, dels under selve Brokkerne opdager man en overordentlig Mængde af Strandskaller. Disse kunne ligesom Teglbrokkerne naaes af Ploven og derved opkastes i Furen tilligemed den Strandgrus, hvori de ligge. Uagtet den Forstyrrelse, for hvilken Muslingerne derved vare udsatte, havde det største Antal af dem endnu deres Skaller sammenhængende, og navnlig fandtes *Ostrea*, *Cardium*, *Mytilus* og *Venus decussata* L. i stor Mængde i denne Tilstand, hvilket tyder hen paa, at de laae paa en naturlig Fjordbund og ikke havde været spiste, noget som ogsaa godtgjordes ved flere andre Forhold. Saaledes f. Ex. forekom Skallerne af samme Art i en höist ulige Störrelse, idet store og smaa laae sammen, hvilket aldrig pleier at være Tilfældet i de fra Urindvaanerne hidrørende Opdyngninger, og heller ikke findes der i disse en stor Mængde af de Skaller, som alleryppigst findes ved vore Bredder, medens saadanne her ligeledes vare indblandede; det store Antal af *Litorina litorea* og *Nassa reticulata* i Forhold til de lukkede Muslinger gav allerede Blandingen et noget fremmedt Udseende, der blev end mere paafaldende, naar Öiet hæftede sig paa den utallige Mængde af smaa Litoriner og *Cerithium reticulatum* Da C., som overalt laae i Gruset mellem Muslingerne og tildels fyldte disses indre Rum, og som aldrig kunde have tjent til Menneskeføde. Paa den anden Side maatte ogsaa den fuldstændige Mangel af Kulbrokker eller andre Minder om Urfolkenes Virksomhed lede til den samme Betragtning. Det lave Land ved Foden af „*Teglbrinken*“ er altsaa i sine Forhold at sammenligne med det nyligt skildrede Österkjær ved Aalborg, og ligesom dette har det sikkert nok været en

Del af den med lavt Vand bedækkede Fjordbund, hvorpaa Urindvaanerne fiskede deres Östers. — Helt anderledes tog derimod den Opdyngning af Skaller sig ud, som ligger noget vestligere, omtrent midt imellem Teglbriken og det saakaldte Færgehus, paa et Sted, hvor man, for at före Veien fra Skoven ned paa det lave Land, har gjennemskaaret Underbakkens Skrænt, og derved blottet et betydeligt Lag af store, löse, usammenhængende Östersskaller, blandede med Skallerne af de sædvanlige andre spiselige Muslinger og Snegle, og indeholdende en stor Mængde *Aske* og *Kul*. I faa Öieblikke samledes flere lange smukke *Flintflækker* og *Fugleknekler* med *afbidte* Ender. Österserne udmærkede sig ved deres overordentlige Störrelse og Tykkelse. Stedet egnede sig meget til at blive underkastet en nærmere Undersögelse, da Overfladen endnu var i urört Tilstand. Jeg skal blot tillöie, at der paa Strækningen mellem dette Punkt og Gaarden, altsaa i en Længde af flere Hundrede Alen, næsten overalt, hvor man paa den nederste Del af Bakkens Skraaning nedgraver med Spaden, findes Östers, Blaamuslinger, Hjertemuslinger samt Flintflækker indblandede i Mulden, og derfor saaes ogsaa disse Gjenstande opskudte i de store og hyppige Muldvarpeskud.

Nord for „Lunden“ ligger en Kjørstrækning, hvorigjennem Kaarupaaen udflyder til Fjorden, og som $\frac{1}{2}$ Fjordingvei bred adskiller „Havnöelund“ eller „Havnöeholm“ fra det nordligere og langt större Höiland, hvorpaa Visborg Bye ligger, og som vi kunne kalde *Visborgholm*. Paa sammes sydvestlige Rand, Syd for det højere Parti, som kaldes *Visborgholte*, har Herregaarden Havnöe en meget betydelig Mark, og tvers igjennem dennes Agre i et Belte langs ad Holmens sydlige Skrænt, findes den største hidtil bekjendte Opsamling af fortærede Östers og Muslinger. Det deraf dannede Lag kan man nemlig förfölge igjennem *alle* Agrene i en vis Höide, hvor disse fra Bankens höie Overflade böie ned over Skrænten til det lave Land, og det har altsaa en Længdeudstrækning, som mindst maa være ligesaa stor, som samtlige disse Agres Bredder lige fra Holmens vestlige Skrænt og indtil Veien mellem Havnöe og Visborg; men i Virkeligheden er den endnu

noget større, da Bakkeskrænten gaaer noget i en Bue; ved Afskridt ning fandtes den at udgjøre 300 Favne. I nysnævnte Veis Grøfter seer man endnu, om end ringe, Spor af Laget, og paa den østre Side af Veien kan man forfølge det ind paa Græsmarkerne omtrent 50 Favne — saa det altsaa i det Hele har en Udstrækning af 1000 Alen eller $\frac{1}{3}$ Fjerdingmil. Det holder sig omtrent i samme Høide, men indtager paa Skraeningen ikke samme Bredde, da det fra en Middelbredde af omtrent 30 Skridt, trækker sig sommesteder mere sammen, og udvider sig igjen paa andre Steder; ligeledes er det kjendeligt at paa visse Steder langt større Masser ere ophobede over hinanden end paa andre, hvorved det Hele bibringer Betragtteren det Indtryk, som om en Række af mindre Opdyngninger eller Möddinger, laae saa tæt ved hinanden, at de flød sammen. Under den Forudsætning altsaa, at disse ere dannede af det daglige Affald af Fødemidler, maatte man snarest tænke sig dem at hidrøre fra en Række af Familier, der boede langs ad Skrænten. Möddingerne ville da være at betragte som de eneste tilbageblevne Levninger af et saadant langt Fiskerleie.

Bedst Leilighed til nærmere Undersøgelse af Laget frembød den vestlige Ende, thi derfra er der borttaget mange tusinde Læs dels til Opfyldning i de mosede Enge dels til Mergling paa disse og til Veifyld. I den herved frembragte lodrette Skrænt kunde jeg overbevise mig om de for Tydningen af det Hele saa vigtige Kjendsgjerninger, at Laget, hvis Tykkelse paa sine Steder var over 3— $3\frac{1}{4}$ Fod, men i Reglen kunde skattes til 1— $1\frac{1}{2}$ Fod, bestod af aabnede og usammenhængende Skaller af Östers, Blaamuslinger og Hjertemuslinger, indblandede med Saltvands-Sneglene *Litorina litorea* og *Nassa reticulata*, hist og her optagende enkelte Landsnegle (*Helix*) mellem sig; at paa et Punkt vare Östersskallerne overveiende, paa et andet Blaamuslingerne, medens paa et tredie det var Hjertemuslingerne, som i størst Mængde vare opsamlede; paa andre Punkter laae de mere blandede; at rullede Sandsten og Flint, der bare *utvetydige Spor af Ildens Paavirkning* og tildels endnu vare sorte paa deres Overflade, laae hist og her i Massen; enkelte Steder saaes flere (4—5) af disse stillede sammen, som om de vare smaa *Arnesteder* eller Rester af

saadanne; at *Kul* og *Aske* ikke blot var spredt mellem Skallerne, men ofte dannede hele Striber, og at navnlig paa et Par Punkter *Kulgrus* og *Aske* i høi Grad var indblandet mellem Bunker af Hjertemuslinger; at Stykker af de raa *Lerkar* kunde sees paa mange Steder i Væggen, og bleve ogsaa udbragte i temmelig Mængde, og at ligeledes *Flintflækker* nu og da kom frem. Knoklerne af Hvirveldyrene vare i denne Ende af Laget kun faa, men dog karakteristiske. Af *Fiskeknokler* fandtes nogle enkelte af *Aal*; af Fugle ogsaa enkelte, i Enden paa sædvanlig Maade *afbidte*, Rørknokler. Af *Pattedyr* Brokker af Knokler tilhørende Kronhjorten, og navnlig en fuldstændig Rad af 6 Kindtænder, omfattede af den smale Tandrand alene, saaledes som Urfolkene netop altid behandlede Overkjæben; en Kindtand af en Oxe o. fl.

Saa utvetydigt som disse Forhold vise os, at de i den lodrette Væg tilgængelige Masser af Skaller ere henkastede der af Urindvaanerne, saa lidet kan der reises nogen Tvivl om, at det samme gjælder om Laget i dets hele Udstrækning langs hen med Bakkeskraaning; thi fulgte man Laget tvers over Agrene fra den ovennævnte Væg af og hen til den før nævnte Vei, som fører til Visborg, fandt man ikke blot de samme Arter af Muslinger og Snegle opløiede, men man kunde ogsaa paa hver Ager opsamle Flintflækker eller andre ved Menneskehaand tildannede Stenredskaber. Af de første fandt jeg saaledes c. 30 Stykker, hvoraf to bare Spor af yderligere Bearbejdelse, som om de oprindelig havde været bestemte til Pilespidser; af de sidstnævnte to smaa trekantede Flintkiler eller Flintøxer, og den övre Ende, eller Banen, af en meget stor Flintøxe, som havde været smukt tilslebet. Ikkeheller manglede det her aldeles paa Brokker af Pattedyrknokler, hvis sønderlagne Tilstand vel kunde stemme overens med den Behandling, Urindvaanerne underkastede Marvknokler; men da det maa antages, at ogsaa ved Plöining og Gjødning enkelte Brudstykker af Knokler kunde være komne paa Marken, kan ingen ubetinget Vægt lægges paa disse Knokkelbrokkers Forekomst. Desto vigtigere er den Kjendsgjerning, at man omtrent midt i Lagets Udstrækning dels har opløiet, dels ved de mest fremstaaende Partiis Slöifning har opgravet en stor Mængde Knokler, liggende mellem Skallerne, og

i Forening med disse flere (6) *Hakker* eller *Hamre af Hjortetak*, iblandt hvilke netop det ene Stykke, som i vor forrige Beretning er omtalt at være indsendt til Oldnordisk Museum fra Havnøes Eier Hr. *Kjeldsen*. Sammesteds vare ogsaa fundne de tvende bearbejdede store Vildsvinetænder, som jeg samtidig har omtalt*) Det var ogsaa i Nærheden af dette Punkt**), at en udmærket, tresidet Flintpil, af 5 Tommers Længde, var fundet, hvilken Hr. *Kjeldsen* skjænkede mig og som nu opbevares, med alle de övrige Gjenstande fra disse Mindesmærker, paa det Oldnordiske Museum.

I den Aarstid, da Markerne ere blottede for Korn, falder Laget let i Öiet, da et Belte af en hvidlig Farve antyder dets Belligenhed paa Skraaningen af Banken, hvis Rand det fölger, selv hvor denne bugter sig lidt. Farven er desto hvidligere, jo mere fremtrædende Laget oprindelig har været, thi desto mindre har Plöiningen været istand til at före saamegen Jord og Muld ind over det fra Omgivelserne, at det dermed kunde dækkes, hvilket mer eller mindre er skeet, hvor der er svage Fordybninger eller Sveie i Skraaningen. Da det imidlertid er fra de mere fremragende Steder, at den driftige Eier fornemmeligen har bortkjört den store Mængde Skaller, hvormed han har opfyldt Lavningerne paa sine Marker, Enge og Kjær, eller forbedret dissers oprindelig sure Beskaffenhed, kunne vi saameget mindre her faae et klart Billede af disse uhyre Opdyngningers oprindelige Udseende, förend de kom under Ploven; men man kan dog faae et Slags Begreb om deres oprindelige Störrelse og Omfang, naar man seer, at de bortkjörte mange tusinde Læs kun udgjöre en ringe Del, af hvad der endnu er tilbage under den dyrkede Overflade. Alene ved Markens Behandling til Sæd vil der sikkert endnu i lang Tid vedblive at komme Ben- og Stensager for Lyset, som ville være af stor Interesse, og for hvis Indsamling og Opbevaring Videnskaben og Museet ville blive D'Herrer *Kjeldsen* senior og junior endnu mere takskyldige.

*) Om den Mængde Knokler, som paa dette Sted laae indblandede mellem Skallerne, udtrykke Öicnvidner sig saaledes: „Been laae næsten paa Been“.

**) Ikke langt bortfjernet fra det paa Marken enestaaende Træ.

I Modsætning til denne usædvanlig store Opdyngning maa jeg omtale en yderst lille, men dog erkjendelig Mödding af de sædvanlige spiselige Blöddyr's Skaller, som ligger paa det samme Höiland, nemlig Visborgholmen, men langt længere östlig, altsaa tillige mere inde i Landet, paa den Del af Holmens Skraaning, som benævnes „*Bösholt*“, paa det östlige Hjørne af Skovfogedhuset *Sleiborgs* Mark, fra hvilken den gaaer lidt ind paa *Visborggaards* egne Marker. — Skallerne, der fornemlig vare Östersskaller, dannede et Lag, hvis Tykkelse jeg ikke kunde nærmere undersøge, da Marken var besaaet med Korn, men ret tykt syntes det, at dömmet efter Forholdene i Markgröften, ikke at kunne være; imidlertid angav Skovfogden, at jo dybere han plöiede, desto flere Skaller kom der op, og at ved sædvanlig Plöining kom Ploven ikke igjennem Laget. Nogle faa Flintflækker opsamledes paa Stedet; nogle enkelte saaes ogsaa i Muldvarpeskuddene paa Marken ved Siden deraf. Laget laae omtrent i samme Höide som det store Lag paa Visborgholte.

Ligesom nu det lave Land mellem Havnöe og Visborgholte fortsætter sig som et ellebevoxet Kjær*) imod Öst og Nord op omkring Visborgholmens östre Side og adskiller denne fra det höiere Land, hvorpaa *Skelum* ligger — *Skelumholmen* — og ved en östlig Arm adskiller denne igjen fra *Vedums* höiere Land, medens en vestlig og bredere Arm, der gaaer op til Kaarup-Mölle, begrændser Visborgholmens nordre Side, saaledes löber der et lignende, men langt smalere, Kjærdrag op paa den vestlige Side af samme Holm og adskiller den fra det höie bakkede Terrain, hvorunder *Hadssunds* Færgested ligger. Paa begge Sider af dette Kjærdrag, i hvis Bund jeg paa flere Steder under Ellerödterne har seet *Cardium* og *Litorina* som Vidnesbyrd om, at det tidligere har været en Fjordarm, har jeg bemærket flere fra Urfolkene hidröende Opdyngninger af Skaller, nemlig: tvende mindre i Nærheden af Gaarden *Sindholt*, en paa den Bakke, som benævnes *Soubakken*, og en paa Bakkeskrænten lige ved og over *Hadssund*-Færgested.

*) Anm.: For størstedelen under Navn af „Launkjær“.

Adskilt fra Vestsiden af Visborgholmen ved en ganske smal Lavning er en lille men dog ikke lav Holm, hvorpaa Bondegaarden *Sindholt* ligger. Tæt udenfor denne Gaard, paa Skraaningen imod Kjøret, fandt jeg i en Rugager en betydelig Mængde Österskaller med deres sædvanlige Ledsagere: *Cardium*, *Litorina* o. s. v., og enkelte *Flintflækker*, og noget lavere nede paa Skraaningen saae jeg de samme Arter af Skaller udbredte over en temmelig stor Strækning. Her blev jeg i en lille Grav, hvori der var taget Grus, sandsynlig til Veifyld, sat istand til at see det ene Hjørne af dette Skallag gjennemskaaet og derved at overbevise mig om, at der imellem de paa dette Sted stærkt fremherskende *Cardium*-skaller var indblandet en ikke ringe Mængde *Kul* og *Aske*, som gav Laget en sortagtig Farve, og havde for en Del deres Oprindelse fra en Række ved Siden af hinanden staaende ildskjörrede, sodede Sten, som jeg maatte ansee for et Slags Arnested. Konen paa Gaarden gav mig senere en lille „Sabel af Flint“, som hun havde fundet mellem Skallerne paa den ovennævnte Rugmark; det var en 3" lang tvesidig, smukt tilhugget *Flintpil* med Tap eller Tunge til at indsætte i et Pilskaft.

Nogle hundrede Alen fra foregaaende Sted, og lidt lavere, dog ubetydeligt, er der paa en Slags Grusrevle en Sand- og Grusgrav ved Siden af den mindre Vei, som förer over Kjøret, og op imod denne Grusgrav stöde flere plöiede Agre, der först nylig ere tagne under Dyrkning. Saavel i Grusgravens Sider, som i de tilstödende Ender af Agrene, seer man en stor Mængde af de oftnævnte Skaller, iblandt hvilke især Hjertemuslingerne gjorde sig bemærkede ved deres Störrelse, og paa sine Steder ogsaa ved deres Antal. Det var blandt disse Skaller, at jeg i 1837 fandt den förste större og ret karakteristiske *Flintflække*; i den korte Tid jeg nu kunde dvæle der, fandt jeg desuden nogle meget smaae Brokker af *Lerhar*, en Mængde *Kulgrus* og nogle *ildskjörrede Sten*; jeg kan derfor ikke andet end antage denne Skaldynges Natur lig med de andres*).

*) *Ann.* Marken, hvorpaa denne Opdyngning ligger, tilhörer et fra Rosendal ganske nyligt udflyttet lille Hus, som Eieren benævnedes „Rolighed“.

Sindholtholmen er den vestligste af de Öer eller Holme, hvilke Fjorden i denne Egn har omflydt i forrige Tider, og som da dannede ligesom et Belte af Öer udenom det mere sammenhængende Indland. Kun ved et ikke bredt Kjær, der for mig benævntes „Tykkenkjær“, er den adskilt fra det sammenhængende og høie Land, som nu i en lang Strækning og med temmelig bratte Skrænter danner Mariagerfjordens Nordside, idet kun en smal Strimmel af Lavland ligger mellem disses Fod og Fjorden. Ogsaa paa dette Höiland findes Spor af Ur-Indvaanernes Færd. Saaledes bliver man paa den nærmeste Pynt af dette Höiland, som kaldes *Soubakken*, allerede i nogen Afstand en mere hvidlig Plet vaer, der ved nærmere Undersøgelse viser sig at hidrøre fra en stor Mængde Skaller af Östers og andre Muslinger, der stikke frem af den överste Skorpe. Det er en Kjökkenmödding, som i en Længde af 200 Alen strækker sig langs med den överste Del af Bakkens Skraaning i et Belte af 10—20 Alens Bredde. Ogsaa den större Del af denne Mödding er under Dyrkning og kun den noget lavere liggende östlige Ende er skjult under mosgroet Hedesprætting.

Laget af de tæt sammenpakkede Skaller blev gennemgravet paa flere Steder, og fandtes at afvexle i Tykkelse fra $\frac{1}{2}$ —1—1 $\frac{1}{2}$ Fod. Paa flere Steder bestod det saagodtsom af Östersskaller alene, paa andre Punkter var det omvendt næsten alene Hjertemuslinger, og atter paa andre var det en Blanding af disse to Muslinger med Blaamuslinger. Mængden af Litorina og Nassa var ogsaa noget forskjellig. Snart var *Aske* og *Kulgrus* tilsyneladende i ringe Mængde i Laget, snart var hele Laget aldeles sortagtigt deraf, og det især hvor Hjertemuslinger vare i stor Mængde.

Flere Brudstykker af *Kogekar* kom frem paa forskjellige Steder i Laget, alle med det grove skarpkantede Feldspathgrus indæltede i Massen.

13 karakteristiske *Flintflækker* beholdtes, hvoraf flere vare af de meget lange og tynde ($4\frac{3}{4}$ “ lange og $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ “ brede); desuden fremdrog jeg en lille *Flintöxe* eller bredere Hulmeisel med tilslebet Eg, og nogle Flintstykker, der syntes at være af brugte og sönderbrudte Jagtredskaber, som man har været ifærd med at tildanne paany.

Af *Pattedyrknokler* fandtes der kun meget faa Brokker, og i det Hele bragte jeg neppe en Snes saadanne frem af en Skalmasse, der i Kjökkenmöddingen ved Havelse-Mölle i Sjælland vilde have givet mig et Udbytte idetmindste af 3—400 hele Knokler og Brudstykker. Af *Fugle-* og *Fiskeknokler* saaes *Spor*, men heller ikke mere.

Atter nogle Agerlængder imod Vest — og i det Hele omtrent tusinde Skridt derfra — ligger der en anden Opdyngning, paa den Skrænt af samme Höiland, under hvilken *Hadssunds Færgested* er bygget. For at skaffe Plads til sammes Bygninger var der allerede i ældre Tid bortskaaret en stor Del af Bakken og af den derpaa hvilende Skalmasse; men ogsaa i den senere Tid havde man taget Grus og Sand i den nærmest ved Gaarden liggende Del af Skraaning, og derfor tilbød her sig ligesom et Gjennemsnit, hvori man bedre kunde undersøge Forholdene. Den større Del af Laget synes omtrent at ligge 30 Fod over Fjordens Overflade, og er dækket med et sandblandet Muldrag, som fornemmelig synes at være nedgledet eller ved Markens Dyrkning nedført fra de höiere-liggende Dele af Skraaning. Skallerne tilhørte de oftnævnte sædvanlige fem spiselige Havdyr, dog blandede med enkelte Helices; men medens der paa eet Sted bunkevis blot laae aabnede Österskaller ophobede over hinanden, bestod en anden Plet næsten kun af Cardium, og her vare de indblandede sorte Partikler ogsaa langt mere fremtrædende. *Ildskjörnede* og *sortfarvede Sten*, tildels stillede ved Siden af hinanden, vare ikke sjeldne, og af *Potteskaar* fandt jeg mange. Af *Flintflækker* fremdrog jeg 11 større og mindre. Af *Pattedyrknokler* syntes der at være Haab om en rigeligere Höst end i de fleste andre Kjökkenmöddinger i denne Egn; thi ved disse foreløbige Undersøgelser af Stedet fik jeg baade endel Bensplinter og Tænder, saaledes navnlig Skjæretanden af et *Vildsvin*, to ved en tynd Plade af Overkjæben forenede Tænder af et *Raadyr*, Skjæretanden af en *Hund*, og af samme Dyr en i den forreste Ende afbrudt Underkjæbe, der udmærker sig derved, at uagtet Kjæben var af et udvoxet Dyr, besad den ikke de to for Hundeslægten saa karakteristiske inderste Tænder, eller Knudetænder, og hverken bar den Spor til nogensinde at skulle faae

dem, ikke heller viste den Spor af nogensinde at have havt dem. Formen af Kjæbebenet, Rovtanden og de tre foransiddende Spidstænder vare imidlertid saa overensstemmende med Hundens, at der ikke længe kunde være Tvivl om, hvorhen man skulde føre denne Kjæbe. Jeg maa endnu tilføie, at paa Bakkeskraaningens saae man Spor til Laget i en Udstrækning af 30—40 Alen i østlig Retning, og ogsaa der kunde man, især hvor det gik ind paa de dyrkede Agre, skjælnede Steder, hvor Cardium var mere herskende og hvor Farven var langt mere sortladet.

Paa Mariagerfjordens Sydside maatte man vente at finde lignende Opdyngninger, og nogle korte Udflugter til denne Side bekræftede dette fuldkomment. Istedetfor at det nærmeste Høiland paa den nordlige Side af Mariagerfjordens Munding i Oldtiden havde været opløst i en Mængde af større eller mindre Öer eller Holme, viser sig det høie Land, der imod Syd begrænder Mariagerfjorden, at have været mere sammenhængende, og følger med en temmelig steil Bakkeskrænt af 40—60 Fods Middelhøide Fjordens Böininger i en lang Strækning. Paa denne Skrænts övre Rand eller op imod dens Sider er det nu at hine Opdyngninger af Östers o. s. v. ligge, og navnlig fandt jeg dem paa følgende Punkter:

Idet man fra Færgebroen ved Hadssund følger Landeveien forbi *Hadssundskro* og fra Lavlandet stiger op ad Skraaningens, seer man strax paa venstre Haand — altsaa Öst for Landeveien — paa Fjordbakkens muldrige Skrænt en Mængde Muldvarpeskud oversaaede med talrige Brokker af Muslingskaller, og, naar man ledet heraf nærmere undersøger Skræntens överste Rand og Furerne i de plöiede Agre ovenfor samme, iagttager man i rigelig Mængde: *Ostrea*, *Cardium*, *Mytilus* og mellem disse *Litorina litorea* og en enkelt *Nassa reticulata*. Denne Blandings Beliggenhed i Forbindelse med de i nogle faa Öieblikke indsamlede *Flintflækker* (9), Brudstykker af *Lerkar* (2), en lille *Flintkile* af 2" Længde og 1½" Bredde, samt en saakaldet *Flintblok*, eller den indre Del af en Flint, hvoraf Flintflækker ere slaaede, førte mig Opdyngningens Natur strax for Öie.

Fortsatte man Vandringen langs med Fjordskrænten imod Öst, mödte man allerede en Fjordingvei fra sidstnævnte Punkt en Möd- ding af meget større Omfang, lidt Vest for de saakaldte „*Söhuse*“ eller „*Sölhuse*“. Paa den överste Del af Skrænten og lige op til dennes övre Rand og i en Længdestrækning af 50 Alen, kunde man nemlig med Lethed forfølge de opdyngede, henkastede Skaller, og da til- fældigvis en Gröft var opkastet langs med Bakkens Kam, kunde man overbevise sig om, at Laget, som disse Skaller dannede, var 2—3 Qvarter tykt, idetmindste paa sine Steder. Östers, Hjer- temuslinger og Litorina udgjorde Hovedmassen; en Halvsnes *Flint- flækker* fremhakkedes af Laget, eller opsamledes i dets Overflade, desuden en næsten 3" lang Nakke eller Bane af en firesidet *til- hugget Flintöxe* og en lille *Flintkile* (2" lang og 2" bred); enkelte Brokker af *Pattedyrknokler* saaes ogsaa, og iblandt disse et Stykke af en *Hval* (som det synes: af Döglingen?).

Noget östligere, ikke langt fra *Lystrup*, men Östen for det ved Skrænten liggende Kalkbrænderi, fandtes der paa begge Sider af en indgaaende Vig eller Lavning Spor af lignende Opdyngnin- ger, tildels skjulte af Grönsværet eller Agermuld. Med en lille Jernrive oprev jeg imidlertid Pletter hist og her og indsamlede 20 *Flintflækker* og en *tilhugget Flintknude*. — Længere tillode Om- stændighederne mig ikke at forfølge Fjorden i östlig Retning.

I Retningen Vest for Landeveien har jeg havt Leilighed til at forfølge Fjordskrænterne flere Mile, nemlig fra Hadssundskro til Mariager, og derved at overbevise mig om Tilstedeværelsen af flere ligeartede Opdyngninger paa Bakkestrækningen mellem först- nævnte Sted og Assens, medens jeg derimod paa Strækningen mellem Assens og Mariager ikke dennegang var saa heldig at opspore saadanne. Der er saaledes omtrent $\frac{1}{2}$ Fjordingvei Vest for Hadssundskro en lille Indbugtning i Bakken, og i Bunden af denne synes der i Fordumstid at have været en lille Rende eller Bæk. Paa begge de Pynter, som omfatte Indbugtningen, findes de i Kjökkenmöddinger sædvanlige Skaller opdyngede, paa den östre Pynt imidlertid kun i ringere Udstrækning og heller ikke i stor

Tykkelse, paa den vestre Pynt derimod i større Mængde, og navnlig udbrede de sig i den plöiede Mark over 100 Alen i Længde og derhos tillige i en saadan Bredde, at jeg neppe har seet bredere Opdyngning. Jeg antog det derved dannede Lag i sin Helhed at ligge omtrent 50 Fod over Fjorden. Den tætte nylig opkomne Sæd forhindrede mig fra at kunne nærmere undersøge Lagets Dybde under Mulden. I Agerfurerne lykkedes det mig at opsamle eller fremdrage 13 karakteristiske *Flintflækker*. En Hyrde, jeg kort derfra mödte, benævnedes Stedet „*Oussersig*“.

Paa den östlige Pynt af den Vig eller Indbugtning, ved hvis Munding Gaarden *Refsbæk* ligger, og altsaa omtrent midt imellem Hadssundskro og Aamölle, kunde man nede fra det lave Land öine en lille hvidstænket Plet, der ved nærmere Besigtelse viste sig at skylde sin hvidlige Farve til indblandede Östersskaller, som vel kun udbredte sig i en Omkreds af faa Alen, men imidlertid laae i et 3—6 Tommer tykt Lag. Dettes Beliggenhed i en Höide af omtrent 50 Fod over Fjorden kunde vel stemme med de andre Dyngers, men da det fandtes faa Favne fra Havegjerdet ved en saa stor Gaard, var det ikke urimeligt at formode, at det var Levninger af Östersspisning fra en os nærmere liggende Tid. De mellem Östersskallerne indblandede Skaller af *Litorina*, *Cardium* og *Mytilus* egnede sig imidlertid ikke til at styrke denne Formodning, og denne tabte al Sandsynlighed, da der ved de første Kradsninger med Jernriven fremkom smaa *Flintflækker* og den överste *afbrudte Ende af en Flintlandse*, samt Sporene af *Kul*. Saa kort end Urindvaanernes Ophold paa et saadant Sted synes at have været, har det dog været langt nok, til at Flintredskaber ere blevne tilslagne og henkastede der.

Imellem *Refsbæk* og Aamölle, men maaskee ikke mere end 1000 Skridt fra förstnævnte Gaard, fandtes en ganske lille Indbugtning i Bakken og i dennes Bund risler en lille Bæk. Paa den östlige Pynt ved denne Indbugtning, dog nede paa selve Skrænten deraf, fandtes den sædvanlige Blanding af Muslingskaller i Overfladen af en med Klöver bevoxet Mark, men jeg maa efter den

deraf blottede Del antage Opdyngningen for mindre betydelig. De utvetydige *Flintflækker*, som jeg i Forbigaaende opsamlede, bestyrke i al Fald den fra Beliggenheden og fra Blandingen af Skallerne dragne Slutning om Opdyngningens Natur.

Længere östlig forefandt jeg ikke flere Spor af saadanne Skaldynger, uagtet jeg fulgte Fjordbakkernes Løb lige til Mariager; jeg maa imidlertid ikke lade ubemærket, at saadanne desuagtet meget vel kunne forekomne der; thi dels foretog jeg Udflugten til disse Steder kun for at faae et almindeligere Overblik over Forholdene, dels ligge Möddingerne, som man af det Foregaaende vil have bemærket, oftest tildækkede af Muld og tagne under Ploven, saa det kan være forbundet med mange Tilfældigheder, om man til en vis Tid bliver dem vaer eller ikke.

Af almindeligere Iagttagelser, som Sammenligningen af de i denne Egn af Landet forekommende Kjökkenmöddinger gave Anledning til, skal jeg her kun omtale, at den Forkjærlighed, som det fra Sjælland var bekjendt, at Urindvaanerne ved Valget af Opholdssteder havde vist for mere fremspringende Pynter eller for saadanne Steder, hvor Smaavige eller Aaers Udløb gjorde Indskjæringer i de höiere Skrænter, ogsaa findes udtalt i de allerfleste af de jyske Kjökkenmöddingers Beliggenhed, og ved en stor Del af dem var det umiskjendeligt, at Nærheden af Smaabække og Kilder tillige havde ledet Valget. — Med Forbigaaelse af nogle Iagttagelser om den sandsynlige Oprindelse af det i Urindvaanernes Pottevarer fra de forskjelligste Möddinger fremherskende store Feldspathgrus fra de ved Ilden skjörnede Granitsten, og om den korte Tid, der udfordres for at en kjendelig Afblegning skal kunne bemærkes paa de for Solen udsatte Flintflækker og Flintredskaber, skal jeg her indskrænke mig til at omtale tvende speciellere Forhold, som jeg mener at burde nærmere berøre, inden jeg forlader dette Afsnit.

Det ene er Forekomsten af Menneskeknokler i Nærheden af eller i Östersdyngerne. Ved paany at besee de Steder, hvorom dette anföres, og Beskaffenheden af de Lag, hvori disse Knokler mentes at forekomme, blev det mig aldeles indlysende, at Men-

neskeknoklerne, idetmindste forsaavidt de hidtil ere iagttagne, ikke med synderlig Grund kunne antages at have tilhørt selve Östersdyngerne, men sandsynlig ere af en langt senere Oprindelse. — Sammenhængen med Menneskeknoklernes Forekomst ved Havnöe er nemlig at berigtige derhen, at disse ere fundne paa mere end et af de Steder, hvor Skaller ifølge den foregaaende Skildring ere ophobede i Nærheden af denne Herregaard eller paa dens Marker. De i vor tidligere Beretning (see foran S. 24) omtalte Knokler laae i en Skrænt ved det Punkt, som ovenfor er benævnt *Teglbrinken*, og vare ligesom dækkede af et Lag Smaasten, der dannede en Slags Brolægning over dem. Med Skallerne bleve de bortførte til Fyld paa Veien, og derved blev jeg først opmærksom paa dem. Hvorvidt Skallaget i Skrænten nærmest vilde være at betragte som det, vi nu kalde en Kjökkenmödding af Skaller, eller hvorvidt det kunde være den överste Ende og Fortsættelse af det Östers- og Muslingeie, som jeg ovenfor har omtalt ved dette Punkt, kan jeg nu efter saa mange Aars Forløb ikke erindre, og derom kunde jeg paa Stedet heller ikke længere tilfredsstillende overbevise mig, da Laget og den Del af Skrænten, hvori det laae, maae, efter hvad man viste mig, antages at være helt bortkjörte. Imidlertid er man ved at grave i denne Skrænt stödt paa Rækker af större Sten, der synes at have dannet Grundvolden til en Bygning, og dette i Forening med de omtalte Tegl- og Murbrokker viser, at der har været stor Virksomhed paa Stedet senere end i Urfolkenes Tid, og aabner os derved mange Udveie til at forklare et Ligs senere Nedlæggelse. Den S. 24 nævnte Underkjæbe, som i Forening med de bearbejdede Vildsvinetænder og Öxehammeren af Hjortetak blev indsendt til Museet, er derimod fra Skalmöddingen paa Skrænten af *Visborgholte*, men angives fra et Sted i denne, hvor, mærkværdig nok, ligeledes en stor Mængde Brokker af röde, tykke og undertiden glaserede Mursten opplöies i Jordskorpen og ere blandede sammen med Skallerne. Baade fra Ruinerne af de herved antydede större Bygninger og fra senere Begravelser nær ved disse eller Stranden, kunne altsaa saadanne Menneskelevninger være komne. Iövrigt er det heller ikke usandsynligt, at Stenkamre kunne have ligget i Nærheden af disse Skræn-

ter og ved deres Slöifning have afgivet enkelte Knokler til Omgivelserne. Med alle disse Muligheder for Öie, seer man, hvor nödvendigt det er, at have Opmærksomheden henvendt paa fremmede eller tilfældige Indblandinger, og hvor vaersom man maa være med Bedömmelsen af de Gjenstande, som ikke i sig selv have et ubedrageligt Mærke paa den Tid, de tilhøre, f. Ex. Stenredskaberne. Under alle Omstændigheder retfærdiggjøres herved den brugte Forsigtighed med de paa Overfladen mellem Skallerne indsamlede brudte Knokler, da jo hin större Bygning kan være endnu en tredie mulig Kilde, hvorfra de kunde have deres Oprindelse.

Det andet Forhold, jeg maa omtale, er den mærkværdige Havstok eller Underbakke, som löber langs under de höie Fjordskrænter paa Sydsiden af Mariagerfjorden og paa hvilken Landeveien fra Hadssund til Mariager i en lang Strækning er anlagt. — Havstokken er fornemmeligen dannet af Grus og Smaasten, men dens Overflade (og hyppigen ogsaa dens Sider, især hvor de under en stærkere Vinkel falde af imod Fjorden), er bedækket af hele og knuste Blaamuslinger (*Mytilus edulis* L.), nu og da blandede med enkelte Hjertemuslinger (*Cardium edule* L.). Bedækningen kan være indtil 1 Alen tyk. De nærmest Overfladen liggende Skaller ere i Reglen brudte eller knuste, medens enhver Nedgravning i Massen let viser, at de underliggende Muslinger ere mere hele og tættere sammenpakkede og paa sine Steder endog ved Kalksinter ligesom sammenkittede til et Conglomerat. Kulstykker ere ikke sieldne, og fra Kulstöv hydrörer for en Del den sorte Farve, som Laget har, skjönt allerede selve Brokkerne af Blaamuslingerne kunne foraarsage denne. Hvad der endnu er mere paafaldende, det er, at der mellem Muslingskallerne findes en Mængde af *ildskjörnede og næsten glaserede Flintsteen*, mest i Form af smaa Flintnyrer, der have været udsatte for en meget stærk Hede. Kulstykkerne og Flintene lede Opmærksomheden altfor meget hen paa Menneskevirksomhed, til at man ikke skulde falde paa den Tanke, at det maaskee var Mennesker, som havde sammenslåbt den største Del af disse Muslinger og fortæret dem paa Stedet. Det vilde heller ikke forekomme mig besynderligt, om

Laget havde en saadan Oprindelse, hvis det ikke syntes at have en overordenlig Udstrækning af halve og hele Mile langs med Fjorden. Det maa nemlig bemærkes, at Laget iagttoges næsten hele Veien fra Hadssund til „Ousersig“, at jeg imellem dette Punkt og Refsbæk nøiere forfulgte det i omtrent 300 Alens Længde, og at jeg tæt Öst for Refsbæk ligeledes undersøgte det i henved 100 Alens Længde, samt endnu hinsides Refsbæk i en Længde af 320 Skridt eller omtrent 400 Alen. Ved Aamölle saae jeg det igjen baade i Haven og paa andre Steder ved Möllen, og derfra kunde jeg forfølge det paa den smale Vold eller Havstok ligetil Assens Kalkværk. Saavel Vest herfor, som under Fladbjergbakkerne og ved Teglgarden tæt uden for Mariager seer man Laget meget smukt. Det synes saaledes som om det i flere Mile strakte sig langs med Fjordkysten; idetmindste fandt jeg ingen Antydning til, at det mangler paa denne lange Strækning uden maaskee pletvis. Saavidt jeg kunde skjønne, laae det i en Höide af 15 til 20 Fod over Fjorden; men paa sine Steder, især hvor Indhukke, eller kortere Vige, gik ind i Bakkelandet, trak det sig i og med disse op til en Höide af henved 30—40 Fod, og var da altid meget mere blandet med Hjertemuslinger. Uagtet jeg paa mange Steder ledte meget omhyggeligt og gjennemgravede Laget ligetil Bunden, fandt jeg dog i dette kuns de to ovennævnte *bestemte* Spor paa Menneskevirksomhed, nemlig Kullene og den brændte Flint; men disse vare ogsaa overalt tilstede. Vel fandt jeg paa et eneste Punkt en Östersskal og en smuk Flintflække i den överste Del af Blaamuslinglaget, men jeg har al Grund til at antage dem tilfældig nedbragte fra de Östersdynger, som jeg ovenfor har vist ligge saa hyppig paa Ryggen og den överste Skraaning af de höie Fjordskrænter. Jeg var iövrigt under hele min Vandring paa Fjordbredden opmærksom paa, hvorvidt Blaamuslinger nogensteds opkastedes i Mængde ved denne Del af Fjorden, men kun ved en lille udgaende Tunge fandt jeg nogle hundrede Skaller af disse Muslinger opkastede, og de vare smaa og dannede ikke engang et tommetykt Lag. Om jeg end derved blev mere tilbøielig til at tilskrive Mennesker den hele Opdyngning, kunde jeg dog ikke, ifølge den ovennævnte Mangel paa alle Urfolkenes Stenredskaber o. s. v.,

ansee Urindvaanerne som Gjærningsmændene, men jeg maatte søge disse blandt en langt senere Befolkning. Saafremt nemlig Havstokkens Bedækning med disse store, og som det synes, fiskede Blaamuslinger kun fandtes langs med de kalkrige Fjordskrænter, kunde man tænke sig, at da disses steile Skræninger maatte give let Adgang til Kalkmassen, havde man maaskee i ældgammel Tid, førend man forstod at grave egentlige Kalkgruber, taget Kalk overalt langs Skrænterne, og at Kalken var bleven brændt lige under disse paa Havstokken, hvorfra den tillige var saa let at bortføre tilsøes. Man kunde derved forklare sig Oprindelsen baade til Kulfarven og Kulbrokkene og til de sprukne halvglasserede Flintnyrer, som aldeles ligne dem, der findes ved vore Kalkovne; og de sammenbragte Muslinger kunde man tænke sig at have udgjort en Del af de ved Stranden arbejdende Kalkbrænderes Føde. Paa et Sted i Nærheden af Refsbæk bærer virkelig Foden af Skrænterne hyppige Mærker af ældre Indgravninger og gjengiver, men rigtignok i det meget Smaa, hvad Fladbjergbakkerne frembyde efter en saa meget større Maalestok; i disse Bakker har der nemlig siden umindelige Tider været store og rige Kalkbrud, som have foraarsaget storartede Forstyrrelser i Bakkerne og have givet dem et meget mærkværdigt og fremmedt Udseende. Denne Tydning af det Forefundne giver jeg iøvrigt kun fordi jeg ingen naturligere har kunnet finde, og for at henlede den Opmærksomhed paa Havstokken og dens Muslinger, som de visseligen fortjene.

Jeg kommer nu til at omtale de Arbeider, Comiteen har udført her i Sjælland og som for det første have bestaaet i den Revision, hvilken vi have underkastet alle de Punkter ved Issefjorden, som vi ikke havde besøgt, siden vi vare komne til en endelig og fast Anskuelse om Opdyngningernes Natur.

Vi have overbevist os om, at de i vore tidligere Beretninger omtalte Forhold ved *Kattingeværk*, *Bilidt*, *Herslevpynt* og *Langtvedsfærge* utvivlsomt godtgjøre, at Urfolkene kortere eller længere Tid have opholdt sig paa disse Steder og som Minder om deres

Ophold have efterladt sig større eller mindre Masser af Skaller og Knokler af de spiste Dyr samt af disses Tilberedningsmidler. Derimod kunne vi efter vore nyere Undersøgelser ikke længere ansee Forholdet ved *Vintermøllerne* for at være af samme Natur. Dernæst have vi ved at følge Issefjordens Kyster i lange Strækninger, som vi ikke før havde besøgt, fundet ikke faa nye Spor af lignende Opdyngninger, og det navnlig ved *Gjevningepynt*, ved *Sæby* Sogneskjæl, ved *Bregnebjerg* tæt ved Kattingeværk, ved Siderne af Landeveien mellem Roeskilde og Frederikssund, sandsynligvis paa *Gjerderup* Marker, og ved *Sølager* hinsides Frederiksværk; saa at vi altsaa nu kjende disse Mindesmærker fra 10 forskellige Punkter ved den Halvdel af Issefjorden, ved hvilken vi hidtil have anstillet vore Undersøgelser. Paa eet nær ligge alle disse Punkter ved den egenlige Roeskildefjord.

Ved *Kattingeværk* er Laget dels bleven undersøgt ved enkelte af Comiteens Medlemmer, dels ved denne i sin Helhed. Udbyttet, der ved disse forskellige Undersøgelser er vundet, kan kortelig udtrykkes saaledes. Lagets bedste Udvikling sees i den lodrette Skrænt, der vender ind til Værkets Gaardsplads, men det maa bemærkes, at det allerede nu ikke er fuld saa karakteristisk som tidligere, da Laget stedse aftager i Tykkelse opad Bakken, og større og større Partier stedse bortkjøres af den lodrette Væg. De 5 oftnævnte Skaldyr, hvoraf, som sædvanlig, de 3 Muslingarter ere de overveiende, findes samlede med nogle Helices. I Forening med enkelte Knokler af *Fisk*, nogle faa flere af *Fugle*, og disse da med *afbidte* Ender, og endnu flere, skjönt i det Hele ikke mange, sönderbrudte og marvaabnede Knokler af *Pattedyr*, f. Ex. Kronhorte, Raadyr og Vildsvin, betegne de paa den ene Side Laget som Affald fra Urfolkenes Maaltider, medens fra den anden Side denne Anskuelse om Lagets Karakter bekræftes ved følgende deri fundne Kunstprodukter, nemlig:

Ikke faa *ildskjörkede Sten* og *Potteskaar*, 7 *Flintknuder*, 38 dels længere dels bredere *Flintflækker*, hvoraf en er begyndt at tildannes til en Pilspids, 2 raat tilhugne *Flintöxer*, og en *Tilhug-*

ger, samt 2 af de eiendommelig afluggede og ved Brug slide Spidser af Hjortetak.

Ved at grave ned igjennem Overfladen paa flere Steder af Bakken søgte vi at komme til Kundskab om Lagets Udstrækning; denne syntes vel ikke at være ringe, men i den større Del deraf opløstes eller ligesom udyndedes Laget, medens Skaller endnu i Mængde vare indblandede i den overliggende sorte Muld. Paa det høieste Punkt, Laget indtager paa Skraaning, fandtes saaledes ved Nedgravningen det sorte tildels ved Kul farvede Overlag med de indblandede Skaller at være omtrent 36 Tommer tykt, medens der først ved Bunden af dette fremkom Spor af det egenlige Skallag, som her indskrænkedes til en tynd Stribe af faa Tommers Tykkelse.

Lidt Nord og Öst for Kattingeværk er en dyb Nedskjæring eller smal Dal, ved hvis Udløb imod Fjorden der vel fandtes Spor af Skaller i en sortfarvet, noget gruset Jord, ligesom der ogsaa i samme fandtes et Par Flintknuder, men noget egenligt Lag eller større Opsamling kunde vi der ikke erkjende. Derimod frembød Pynten af det dertil stødende *Bregnebjerg* et mærkeligt Lag af de sædvanlige Muslinger og Snegle, noget blandede med Smaasten og Grus. I dette Lag fandt vi enkelte *Flintflækker* og 7 *Flintstykker*, som bare mere eller mindre Spor af *Tilhugning*, tvende af dem endog med Tilnærmelse til *Öxe-* eller *Meiselform*; en lille naturlig Rullesten, hvis Ar synes at hidrøre fra Tilslagning og altsaa er at betragte som en *Tilhugger*; ikke faa *Kulbrokker*, og i det ene Hjørne af Laget et af de smaa *Arnesteder*, eller S sammensætninger af Smaasten, og omkring dette laae der en Mængde større Kulstykker. Laget var 8" tykt og gik som et hvidt Belte igjennem den lodrette Væg; det var dækket af 27 Tommer sortfarvet Jord blandet med Muslingskaller, ildskjörnede og andre Sten, samt Kulsmuler.

Ved *Herslevpynt* have vi allerede i vor tidligere Beretning omtalt, at *Flintflækker* bleve fundne paa Skraaning mellem Skaller og i

sort Jord. Vort nuværende Besög forögede Antallet med 7 smalere eller bredere *Flintflækker*, en lille triangulair *Flintkile*, 4 af de kantede *Flintknuder*, flere *ildskjörne Sten*, *Kul* og enkelte Benstumper, hvilke Gjenstande fornemmeligen opsamledes i Siden af en Gröft, som nylig var fört igjennem Laget, og som viste os ikke blot Lagets ringe Tykkelse af faa Tommer, men ogsaa dets stærke Tildækning dels med et sort eller brunt Jordlag dels med Smaagræs og Ler, der sandsynligvis var nedskyllet.

En Fjerdingvei sydligere og skraas over for de saakaldte Sluphuse, antydede en hvidlig Farve paa *Gjervingepynt* Forekomsten af en Mödding, der ved nærmere Undersögelse ogsaa fandtes umiskjendelig, men ikke vidnede om nogen stor Udbredning eller Tykkelse. Vi grov igjennem Opdyngningen paa et Par Steder og fandt Laget omtrent 1 Quarter mægtigt; der opsamledes 3 betegnende kantede *Flintknuder*, 5 *Flintflækker*, 2 aflange *Flintkiler* eller *Flintöxer*, $2\frac{1}{2}$ " lange og $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{3}{4}$ " brede, flere *ildskjörne Sten*, og iblandt disse nogle af Flint. Skallerne vare de sædvanlige.

Skraas over for Herslevpynten paa Roeskildfjordens vestlige Side, og tæt ved *Sogneskjället* imellem *Sæby* og *Lyngby*, fandt vi Skraaningen og Overfladen af en lille lav Banke imellem Landeveien og Fjorden dækkede med de sædvanlige 5 Skalarter, der fornemmelig laae tættere sammendyngede i tre Partier. I omtrent en Quarterstid opsamlede vi imellem disse ikke mindre end 21 kortere eller længere *Flintflækker*, 3 bredere mere tilhuggede *Flintstykker*, 5 *Flintknuder*, 6 *Flintöxer* eller *Kiler* fra $1\frac{1}{2}$ "—3" Længde, og 3 raa *Forsög til lignende*, en Mængde *ildskjörne Sten*, hvoriblandt flere *Flintstykker*, der have været udsatte for en stærk Hede. Bankens Masse var saa leret og haard, at vi med vore sædvanlige smaa River eller Hakker ikke kunde arbeide os igjennem den og faae Lagets Tykkelse undersøgt. Banken havde iövrigt været plöiet og dyrket for nogle Aar siden.

Ved *Langtvædfærge* kunde vi i de *Flintknuder* og andre til-

slagne Flintstykker, som fandtes mellem Skaller og i det ejendommelige sortfarvede Jordlag, ikke miskjende Spor af Ur-Indvaanernes Færd paa den lange Skrænt imellem Færgestedet og det saakaldte „Paradis“, og et Par i Nærheden af sidstnævnte Pynt fundne smaa *Arnesteder* med Kulsmuler tydede endvidere hen herpaa. Men det blev os umuligt, uden at føre længere Grøfter gennem Skræntens Lag, at udlede en skarpere Grændse mellem den Andel, Landets første Befolkning paa dette Sted har havt i det sorte Lags Dannelse, og den Andel deraf, som maaskee kan skyldes senere Beboere.

Idet man kjører ad Landeveien imellem Roeskilde og Frederikssund seer man, omtrent en Mil fra förstnævnte By, paa begge Sider af Veien paa nogle Marker, som formentes at tilhøre Byen *Gjerdrup*, endel Skaller af Östers, Hjertemuslinger, Blaamuslinger og Litoriner — hvilke alle ligge oplöiede i Furerne. Imellem Skallerne opledes let *Flintflækker* og *ildskjörnede Sten*, og derved, ligesaa meget som ved Blandingen af Skallerne og disses Beliggenhed paa Skraaningen af en mod Fjorden eller en lille Vig af samme vendt Banke, betegnes Laget som en *Kjökkenmödding* og navnlig som en af de flere mindre, af hvilke vi i det sidste Aar have lært endel at kjende, og hvoraf fortsat Leden ved Fjordens Sider sikkert vil paavise en större Mængde.

I Skrænterne ved *Bilidt* har man fremdeles i det sidste Aar fortsat Bortgravningen af Grus og Skaller til Veifyld o. s. v., og derved blottet nye Vægge, i hvilke vi, ligesom i de tidligere, have iagttaget de *Sammenstillinger* af *Smaasten*, der ved de paa Stenene efterladte Spor af Ildens Indvirkning og de derfra udgaaende Kulstriber paa dette Sted allerförst förte os til den rigtige Opfattelse, at det var *Arnesteder*. Disse gjentage sig altsaa i et större Antal ind i Laget.

Med Hensyn til Omfang, Mægtighed og Renhed i Sammensætningen, danner den store Opdyngning af Skaller, som ligger

paa Siden af de høie Fjordbanker ved *Sölager*, omtrent en Mil Vest for Frederiksværk, en mærkelig Modsætning til de senest omtalte. Laget ligger i en Slags Udhuling eller Svei paa Bakkeskrænten og indtager omtrent 50 Alen af denne i Længden og, som det synes, ligesaa meget i Bredde. Dets Dybde er betydelig, thi vi grov over 2 Alen dybt uden at komme igjennem Massen af Skallerne. Allerede paa Grund heraf, men endnu mere ved sin store Renhed og ved sin uforstyrrede Overflade, frembyder Laget mere end almindelig Interesse. -- De hundredetöndervis sammendyngede Skaller af Muslinger og Snegle vare de sædvanlige 5 Arter fra det salte Vand: *Ostrea edulis* L., *Cardium edule* L., *Mytilus edulis* L., *Nassa reticulata* L. og *Litorina litorea* L.; af Landsnegle: *Helix*.

Af *Fiskeknokler* fandtes: nogle faa Hvirvler og andre Ben af en lille Flynder, og Tusinder af Hvirvler og andre Knokler af *Smaatorsk* (*Gadus callarias* L.).

Af *Fugle* fik vi 34 Knokler, der, med Undtagelse af 5, alle hidrörte fra Lemmerne og Skulderen, og vare meget betegnende ved Rörknoklernes *afbidte* Ender; de tilhörte fornemligten større og mindre Arter af *Vildænder* (*Anas* L.).

Af *Pattedyr* fandtes henved 30 større eller mindre Splinter og Brokker, hvoraf det større Antal tilhøre *Krondyret* og *Raadyret*, og disses Sönderslagning minder om den bekjendte Marvsögning; af de övrige Knokler tilhörte een Overkjæben af en Hund (Kjæbensstykke med de to inderste Tænder), og een er et Stykke af Overkjæben af Studsmusen (*Hypudæus amphibius* L.).

Af *Flintredskaber* fandtes: 3 af de smaa, raat tilhuggede trekantede *Flinthiler*; 1 større af omtrent 4 Tommers Længde, samt et to Tommer langt Brudstykke af en lignende; 6 *Flintknuder* og en Snes *Flintflækker* og Affald fra Flintens *Tilhugning*.

Flere *ildskjörrede Sten* og en af de saa meget betegnende *Hjortetakspidser* bragtes tilveie.

Det sortfarvede dækkende Overlag syntes ringere end hos de andre Möddinger, hvilket meget vil lette en fuldstændig Udgravning af denne Skaldyngge, som ved sin hele Beliggenhed, urörte Tilstand og rige Indhold egner sig særdeles til nöie Under-sögelse.

Efterat have beseet alle disse Punkter og sammenlignet dem i deres ydre og indre Forhold med hinanden og med de ovenfor anførte Punkter i Jylland, kunne vi ikke andet end i høi Grad forbauses over det Ensartede, der gaaer igjennem dem alle og alle-rede i og for sig er et tilstrækkeligt Vidnesbyrd om Rigtigheden af den Tydning, vi have givet. Paa alle de hidtil anførte 31 Steder (og af disse har Meddeleren, Comiteens zoologiske Medlem, selv besøgt de 28) høre Skallerne stadigen kun til de samme 5 Arter spiselige Muslinger og Snegle fra det salte Vand, og de bestaae altid af større eller udvoxne Individuer; derfor skal man næsten aldrig finde Spor af de Skaldyr, som i stor Mængde opkastes paa Stranden, f. Ex. de smaa Telliner, *Mya arenaria* L. Rissoerne o. s. v., og heller ikke af meget unge Dyr eller Yngel af selve de ovennævnte Arter. Skallerne ere dernæst ophobede paa Bakker og Skrænter, som vende imod Fjordene eller imod disses ældre Vige, og de ligge oftest paa Skraaningen af Höiderne, med mindre denne har været for stærk, da de ligge oven-paa dem; de indtage helst Pyntene eller Næssene af Höiderne og ligge gjerne i Nærheden af fersk Vand. Indblandingen af Knokler af Hvirveldyr ændrer sig efter Stedets gunstige Beliggenhed for Fiskeri allene eller for Jagt tillige, i hvilket sidste Tilfælde Knokler af Fugle og Pattedyr, altid behandlede paa en og samme Maade, udgjøre en væsentlig Del af Massen; men Indblandingerne af Potteskaar, Flintflækker, Flintknuder og Flintkiler o.s.v. findes overalt og ere i For-men saa ens, at man ikke noksom kan undre sig derover, thi Flintredskaberne ligne ofte hinanden saaledes, at man skulde antage dem for dannede ved en og samme Haand. Selv Hjortetakspidserne ere et ikke mindre mærkværdigt Bindeled mellem alle disse Skaldynger, thi paa ethvert Punkt, hvor vort Ophold ikke har været indskrænket til nogle faa Öieblikke, have vi stedse forefundet saadanne. Dette udtaler tilstrækkelig klart, at den Urbefolkning, hvorfra disse Minder hidrøre, har over det hele Land ført den samme Levemaade og staaet nøiagtig paa det samme Udviklingstrin; men hvor høi, eller som Andre maaskee ville sige, hvor lav denne Udvikling har været, derom kunne vi endnu ikke dømme, da saamange af Redskaberne i deres Anvendelse ere os kun

ufuldstændigen bekjendte og nogle aldeles ubekjendte f. Ex. Flintknuderne, Hjortetakkerne o. s. v. Vi have desuden Formodning om, at Urfolkene have i det store tilvirket et Stof, hvis Art endnu ikke er udredet, men som har efterladt sig mærkværdige Spor i de sortfarvede Lag, der træde op i Forening med Möddingerne, og med hvis Undersøgelse Comiteens geognostiske og zoologiske Medlemmer ere stadigen beskjæftigede. — Den rigtige Tydning af Redskaberne og et klarere Indblik i Urfolkernes Liv vil først naaes, naar flere urørte Möddingers Indhold kan bringes helt for Dagen, og da vil ogsaa mange andre Punkter med det samme oplyses. Det var ogsaa i Betragtning af det vigtige Udbytte, som netop en større Udgravning kunde give os, at vi allerede ifjor udkastede Planen til og i denne Sommer udførte en større Udgravning af Kjøkkenmøddingen ved *Havelse*. Udbyttet heraf er det, som den tredie og sidste Del af denne Beretning nu gaaer over til korteligen at skildre.

Med den nærmere Undersøgelse af Kjøkkenmøddingen ved *Havelse-Mølle* havde vi det dobbelte Öiemed at komme til nöiere Erkjendelse af Möddingens Udbredning over Banken samt dens S sammensætning i de forskjellige Partier af dens Udstrækning, og at indsamle saa mange af de deri indblandede Knokler og raat forarbejdede Redskaber af Ben og Sten, at vi ved Mængden af disse kunde ledes til sikkrere Slutninger med Hensyn til Urfolkernes hele Levemaade og Culturtilstand. Begge Öiemed søgte vi at opnaae ved at lede planmæssige Udgravninger paa flere Steder i Möddingen, og i disses Udførelse understøttedes vi af Assistenten ved Universitetets zoologiske Museum, Hr. Premierlieutenant *Lütken* og Conservatoren ved samme Hr. *Conradsen*.

Fra Bankens Overflade blev der nedgravet paa en Mængde Steder for at iagttage Skallagets Tilstedeværelse eller Mangel, dets Tykkelse og Overlagets Tykkelse samt dets væsenligste Indblandinger. Derved blev man istand til nogenlunde at bestemme Möddingens Omfang og Udbredning over Bankens Skraaning, og ved at maale Afstanden imellem de enkelte undersøgte Punkter og disses Beliggenhed til hinanden at kunne aflægge Möddingens

vigtigste Forhold paa et Kaart, hvis Udförelse vi skyldte Hr. Lütken. Paa dette Kaart er Möddingens Udbredning angivet ved en særegen Skygning, og denne er anlagt svagere eller stærkere eftersom de opdyngede Skalmasser paa hvert Sted bleve fundne i større eller mindre Mægtighed. De paa Kaartet anførte Tal og Bogstaver antyde Punkterne, hvorpaa de enkelte Nedgravninger fandt Sted, og have Hensyn til de specielle Optegnelser desangaaende. Da Forholdene i Banken, saaledes som et Tversnit vilde vise os disse, oplyses fuldstændigen i den lodrette Væg af den Grusgrav, som er anlagt i Siden af Banken, behövede vi ikke at foranstalte nogen Gjennemgravning i denne Retning. Men for at kunne danne os en ligesaa tydelig Anskuelse om Forholdene, sete i en modsat Retning, have vi fört en lang Grav af henved 30 Alens Længde og $1\frac{1}{2}$ —2 Alens Bredde igjennem Möddingen efter dennes Længdeudstrækning, dog saaledes, at Gravens Löb væsenlig bestemtes ved Lagets Aftagen og Tiltagen i Tykkelse, og tilsidst blev ledet i en buet Linie op imod Möllen. En Tegning af Möllebanken og Forholdene, som de sees i Grusgravens Væg, have vi ladet udföre ved den naturhistoriske Tegner, Hr. Thornam; denne tilligemed flere andre Tegninger og Kaartet vil ledsage den udförligere Fremstilling af dette Punkt, med hvis Udarbeidelse for Selskabets Skrifter vi ere beskjæftigede.

Kaartet vil vise, at Möddinglaget udbreder sig i en Halvbue omkring Möllen i en Bredde af 20—30 Alen og en Længde af et Par Hundrede Alen. Det ligger egenlig mere paa Skraaningen af Bakken end paa dennes Ryg, og har i det Hele den største Tykkelse imod den övre Del af Skraaningen. Dets Mægtighed paa de enkelte Punkter blev fundet at vexe fra $\frac{1}{2}$ til 3 Fod, og ligeledes dets Dybde under Bankens Overflade, thi snart laae Skallerne lige op i Overfladen af Bakken, snart gik de 1 til 2 Fod ned under denne og vare da dækkede med det sortfarvede Overlag, som vi kjende fra næsten alle Möddingerne, men hvis Oprindelse endnu ikke er os ret klar. Tykkest har Laget aabenbar været i den Ende af Banken, hvori nu Grusgraven er.

Saaledes som Forholdene viste sig i dennes lodrette Væg, maae de tænkes for en Snes Aar siden at have udstrakt sig ikke

blot over hele den Strækning, der indtages af Grusgravens Bund, men ogsaa over den paa Kaartet antydede Vei imellem Grusgraven og Möllens ældre Kjøkkenhave. Deraf vil det altsaa skjønnes, at det er ingen ringe Del, der allerede er bortgravet af den oprindelige Opdyngning; dog vil den Brök, som den bortførte Masse maatte antages at udgjøre af den oprindelige, fornemmelig betinges af, i hvilken Grad Laget er udviklet inde i den ovennævnte Have, i hvilken man overalt i Havebedene seer de med Spaden opkastede Muslinger ligge.

Med Hensyn til S sammensætningen have vi til vore tidligere Meddelelser kun at tilføie, at Östersskallerne ere langt mindre talrige i den Del af Laget, som er tilbage, end de vare i den Del af Laget, som vi i de foregaaende Aaringer fornemmelig have havt Leilighed til at undersøge, men som nu til Veifyld og andet Brug er bleven bortført. Det var imidlertid kun paa yderst faa Pletter at Östersskallerne manglede aldeles. Hjertemuslingerne og dernæst Blaamuslingerne maae derfor *nu* ansees som de mest fremherskende; de ere gennem hele Möddingen kjendelig pletvis fordelte eller ligesom liggende i større Bunker, snart denne, snart hin blandede med flere eller færre Snegle af Slægterne: *Litorina*, *Nassa* og *Helix*.

Indblandingen af Knokler vedblev overalt at vise sig rigere end i alle andre Möddinger, vi hidtil have undersøgt; men ogsaa i disses Forekomst var der nogen Afvexling, idet paa enkelte Steder Udbyttet var temmelig rigt, medens det paa andre Steder var tarveligt. Imidlertid udgjör Udbyttet i denne Sommer ikke mindre end 3,500 *Pattedyr*-Knokler og Brudstykker af disse, naar vi nemlig sammentælle Alt hvad der af slikt frembragtes af Skallaget ved de forskjellige Nedgravninger og Udgravninger, og ved de Undersøgelser i den lodrette Væg, der samtidigen hermed bleve anstillede af hele Comiteen, og dertil blot lægger et Antal af nogle Hundrede Knokler, som allerede tidligere i Sommeren af Meddelelsen vare blevene bragte tilveie. — Af *Fugleknokler* erholdtes over 200, og af *Fiskeknokler* mange Hundreder; men af disse kunde man have indsamlet en utallig Mængde, da de foruden

at ligge spredte næsten overalt mellem Skallerne, ofte laae samlede i Smaastriber.

For at faae et bestemt Udgangspunkt til Bedømmelsen af Knoklernes Mængde og Fordeling, udgrove vi paa tre forskjellige Steder quadratiske Piller af 3 Fod i Firkant og udsögte med stor Omhu alle de deri indeholdte Levninger af Pattedyr og Fugle. Stederne, hvor de tre Piller toges, ere betegnede paa det omtalte Kaart med *r. n. m.* I den förste Pille fik vi 175 Knokler af Pattedyr og 35 af Fugle; i den anden 121 Pattedyr- og 9 Fugleknokler; i den tredie 309 Pattedyr- og 10 Fugleknokler. Pillerne vare efter Lagets Tykkelse af noget forskjællig Höide, dog varierede de i Indhold kun imellem 17—20 Cubikfod; i den förste Pille var der omtrent 9 Knokler i hver Cubikfod, i den anden 6 og i den tredie 15. Da Pillen *n* imidlertid gjorde det Indtryk paa os, at den var det paa Knokler fattigste Punkt i hele Laget, vil man komme Sandheden meget nær, naar man regner 10—12 Levninger af Pattedyr og Fugle i hver Cubikfod. Dermed vil ogsaa det Udbytte stemme temmelig overens, som erholdtes ved en af de allerförste Undersögelser (see foran S. 8). Jeg behöver vist ikke at tilföie, at Indholdet af Knokler i det överste Lag af alle Pillerne, saalangt som en Spade eller Plov kunde naae ned i Jorden, og saalangt allsaa som man kunde befrygte nogen fremmed Indblanding, ikke blev taget med i Betragtning ved denne Optælling; ligesom vi ved alle Udgravningerne forsigtigen sögte at undgaae saavel dette Overlag som alle de Punkter, hvis Udseende röbede, at de havde været udsatte for senere Forstyrrelser.

Paa lignende Maade optaltes de Kunstprodukter, der forefandtes i Pillerne; i den förste Pille fandtes, foruden flere (7) Flintflækker, 2 Flintöxer, en bearbejdet Hjortetak, 3 bearbejdede Bensplinter, samt et Potteskaar; i den anden ligeledes flere (16) Flintflækker en Flintöxe eller Flintkile og endel (7) Flintknuder; i den tredie 4 Flintflækker, 2 Flintöxer og en Benspids, ikke at tale om det större Antal af ildskjörnede eller endog sodede Sten, vi fandt i dem alle. — Overalt, hvor vi grove ned igjennem Laget, fandt vi Flintflækker eller andre mer eller mindre tildannede Stenstykker, Potteskaar o. s. v., og vi have ikke Grund til at antage,

at de mangle nogensteds i Möddingen eller i nogensomhelst Dybde af denne; de kunne efter vor Erfaring endog ansees for langt mere ensformig fordelte igjennem hele Massen end Knoklerne. Det Antal af slige raa Kunstprodukter, som vi i denne Sommer have samlet i Möddingen ved Havelse Mölle, er derfor ogsaa meget betydeligt, og Antallet er blevet saameget større, som der ved Bankens Dyrkning med Kartofler, og ved disses gjentagne Hypning, frembød sig en mere end almindelig gunstig Leilighed til Opsamling af de Flintredskaber, som havde ligget saa nær ved Overfladen, at Ploven havde kunnet kaste dem op paa denne. Vi have i det Hele frembragt af Laget og indsamlet:

af *Flintflækker*, længere og kortere, 4—500, hvoraf enkelte viste Spor til videre Bearbejdelse, eller vare Brudstykker af andre Redskaber;

af raat *tilhugne Flintstykker* ligeledes flere Hundreder;

af de saakaldte *Flintknuder*, eller de manglekantede og mangehjørnede Flintstykker, næsten 200;

af *Flintkiler* eller *Flintøxer* henved 70, fornemmelig af de trekantede, men ogsaa endel af de mere aflange.

Af *Benstykker* og *Hjortetakspidser*, der havde været underkastet Tildannelse, erholdt vi henved en Snes; nogle af disse ere simple Bønsplinter, der blot ere blevne tilspidsede i den ene Ende; andre ere mere forarbejdede i Form af Prene eller Naale, Spidser til Pile eller Grene af Lystre; to Hjortetakspidser af 4" og 5" Længde ere dannede, som de foran under Sølager, Kattinge, Krabbesholm o. fl. St. omtalte og have været anvendte paa samme Maade *), og et langt Stykke af en Hjortetakstang, tilskærpet og tilslebet i den ene Ende og med Spor af et boret Hul i den anden Ende, viser sig tydelig som Brudstykke af en *Hakke* eller *Øxe*.

*) Uden iøvrigt at ville foregribe en senere Tydning kan jeg her kun formodningsvis anføre, at disse Hjortetakender maaskee have været krumme Tænder af en Östersrive, et simpelt Redskab til Östersens Optagelse fra Fjordbunden.

Af *Lerkar* eller Potteskaar samledes flere Snese; de laae i alle Dybder, og det samme gjælder om den Mængde af almindelige Rullesten, som ere ildskjörrede eller brustne ved den stærke Hede, for hvilken de have været udsatte, og som tildels endnu ere ganske *sorte eller sodede* paa deres Overflade.

Af *Kulsmuler* saaes ligeledes overalt Spor, men det var vanskeligt at erholde saa store Stykker, at en nærmere Bestemmelse af Træarten, hvorfra de hidrøre, tör haabes.

Den nærmere Beskrivelse og Afbildning af de vigtigste af de ovenfor omtalte Redskaber og Fremstillingen af deres sandsynlige Anvendelse til de Virksomheder, om hvilke Möddingerne levere saa storartede Vidnesbyrd, nemlig Fiskefangst og Östers- eller Muslingfangst, maa være forbeholdt vor større Afhandling. — Det samme maa ogsaa blive Tilfældet med mange af de Bemærkninger, som den omhyggeligere Betragtning af de indsamlede Knokler allerede har givet og fremdeles maaskee vil give Anledning til. Dog tör følgende endnu finde en passende Plads i denne Oversigt.

Af de flere Tusinde Pattedyrknokler fandtes saa mange at tilhøre de 3 større Jagtdyr, *Raadyret*, *Kronhjorten* og *Vildsvinet*, at der af den hele indsamlede Mængde neppe bliver 3 Procent, eller 100 Knokler og Knokkelbrokker, som tilhøre andre Dyr. Af Raadyret synes der iövrigt at være forholdsvis nogle flere end af de to andre; men ved alle 3 Dyr's Knokler viser det nu indsamlede større Antal det mærkelige Misforhold, at visse Dele af Dyrene ere langt talrigere tilstede, end dette naturligen skulde være Tilfældet, eller her rigtigere udtrykt: andre Dele af Skelettet ere forholdsvis i et altfor ringe Antal tilstede. Saaledes antyde navnlig baade de marvlöse Smaaknokler i Lemmerne og Ledenderne af Rörknoklerne et langt større Antal af dræbte Dyr, end man af Hvirvlerne og Ribbenene skulde formode. En omhyggeligere Betragtning giver imidlertid, at de Dele af Skelettet, som i de færreste Exemplarer ere tilbage, tillige ere de, der have en mindre fast og haard Bygning, og derhos paa deres Overflade vise de fleste Mærker af en egen Slags Beskadigelse, som man ved umiddelbar Sammenligning med friske Knoklers Beskadigelser ved Rovdyrtænder, ikke kan tage i Betænkning at hidlede fra

Rovdyrs Gnavning. Herved faae vi da allerede et Vink om den sandsynlige Aarsag til visse Knoklers Forsvinden, men senere Betragtninger af Fugleknoklernes Forhold ville yderligere belyse denne.

Jo større den nu tilveiebragte Mængde af Knokler har været, desto mere har man maattet erkjende den fuldstændige Ensformighed, som gaaer igjennem Behandlingen af dem alle, idet neppe en eneste Undtagelse fra den tidligere omtalte Behandlingsmaade er kommen for Lyset; de mangfoldige indsamlede *marvløse* Knokler af Fodrod og Tær, Knæskaller o. s. v., have alle været *urörte*, medens alle større *Rörknokler* eller Marvknokler, *ja endog den største Del af Taaledene* have været *spaltede* for Marvens Skyld, og hver Knokkel i Skelettet saa at sige paa sin eiendommelige Maade. Alle Underkjæberne have saaledes vist den mærkelige Borthugning af den nederste Rand eller Knusning efter Længden, og Overkjæberne og Hovedskallerne have alle paa den tidligere beskrevne Maade været sönderslagne, saa at det kun ved möisommelig Sammenligning og Tilpasning har lykkedes Meddeleren at bringe af disse Smaastykker enkelte hele Kjæber tilveie, til Afbenyttelse ved de zoologiske Sammenligninger med de samme Dyrarter fra senere Tider. — Det maa tilföies, at de afspaltede Stykker og Splinterne af Rörknoklerne o. s. v. ere i Reglen med ganske skarpe og ubeskadigede Rande, og kun yderst sjældent vise de Spor af Dyregnav; derimod kan man paa deres Overflade, ligesaa vel som paa de blödere Knokler, paavise talrige *Mærker af Stenredskaberne*, hvormed Urfolkene have knust Knoklerne, og *Stenknivene*, hvormed de have afskrabet Kjödet, ligesom man ogsaa paa Rosenstokkene af flere Raabukkepander seer de til Skindets Lösning med Knivene anbragte Snit. Et ikke ubetydeligt Antal af Knoklerne bære Spor af at have været Heden saa nær, at de tildels ere blevne halvforkullede eller ligesom calcinerede.

De faa Knokler, der ikke tilhøre hine ovennævnte tre større Jagt dyr, som paa dette Sted mere regelmæssigen have udgjort en Del af Urfolkernes Föde, tilhøre forskjellige Dyreformer, hvilke dels i en mindre Grad kunne have tjent disse Mennesker til Föde, dels

maaskee kun have ydet dem deres Skind til Klædningsstykker, dels endelig maaskee have søgt deres Ophold i Nærheden af Ur-folkene eller endog været i disses Tjeneste. Saaledes er der iblandt disse Knokler fundet flere, som tilhørte:

Tamhunden, Canis familiaris L.; to større venstre Underkæber og Rovtanden af en tredje, samt Brudstykker af Underkæben af en mindre Hund; flere Mellemfodsben og Taaknokler af den større Form; Overarmsknokler af yngre og ældre Dyr;

Ræven, Canis vulpes L.? (maaskee nogle mindre Knokler af en Hundearart høre herhid);

Maaren, Martes sp. Gesn., to Underkæber; flere Hvirvler, Overarm, Skinneben, Bækken, alt henpegende paa meget stærke Dyr;

Odderen, Lutra vulgaris Erxl.; to Overarmben, en Underarm og et Spoleben;

Sælhunden, Phoca sp., Laarben af yngre Dyr med Mærke af Stenknivene;

Markrotten eller den store *Studsmus, Hypudæus amphibius*, et Cranium og nogle Lemmer;

den mindre *Studsmus, Hypudæus agrestis* L., en Over- og Underkæbe;

Bæveren, Castor fiber L., Brudstykke af Underkæben med tre Kindtænder og en Skjæretand, og af Overkæben med en Tand og tre Tandgruber, samt af tvende Skinneben til højre Side og en øverste Ende af Ulna. For dette Dyrs tidligere Forekomst her i Landet forelaae tidligere kun den Kjendsgjering, at et nogenlunde fuldstændigt Skelet er opgravet i en Mose ved Thorslunde og af afdøde Hr. Pastor Jessen givet til Museerne (see Overs. for 1848. S. 5).

Hvad tvende af de ovenanførte Dyr, nemlig begge Studsmusarterne, angaaer, da maa jeg bemærke, at den Formodning vel ligger temmelig nær, at saadanne gravende Musearter i en senere Tid kunde have nedgravet sig i Möddingen, og deres Knokler hidrøre fra at der nogle af dem vare omkomne; men denne Formodning svækkes allerede, naar man tænker sig den store Vanskelighed (hvis det ikke ligefrem er en Umulighed), som

disse Dyr ville have ved at grave sig ned i det egenlige Skallag, og den bliver aldeles uantagelig, saasnaart man nærmere overveier Knoklernes Leie mellem Skallerne. Ligesom Tilfældet var med de ved Sölager og ved Gudumlund fundne Levninger af disse Dyr, laae her nemlig de ovenanföerte Kjæbedele af *H. agrestis*, hvilke jeg selv udtog af Laget, fjernede fra hinanden og enkeltvis og dertil indklemte mellem Skallerne, endog inden i disses Hulheder, saa at de nödvendigen maae være komne paa den Plads, hvor de nu fandtes, samtidigen med Skallerne. Dette fölger ogsaa aldeles uundgaaeligen deraf, at Dyreknokler, som bære umiskjendelige Mærker af at være muse- eller rottegnavede, ligge i lignende Forhold til Skallerne og paa ingen Maade kunne tænkes gnavede, efterat være komne i denne Stilling*).

Af de 200 *Fugleknokler*, som, blandede med Pattedyrknokler, frembragtes af Laget, hidrörer den langt overveiende Mængde fra vore større og mindre Arter af *Vildænder*, og nogle enkelte fra *Vildgjæs* og *Strandfugle*. Af disse Knokler ere kun en halv Snes omtrent Hvirvler eller andre Ben fra den egentlige Krop, medens hele den övrige Mængde ere fra Skulderen og Lemmerne, og da sidstnævnte alle ere Rörknokler, ere *Enderne paa den oftomtalte Maade afbidte*. Denne iöinefaldende Mishandling af Knoklerne fristes man strax til at sætte i Forbindelse med det meget *paafaldende Misforhold, der findes i den relative Mængde af de forskjellige Knokler, som höre sammen til eet Skelet*; thi medens man kan regne som et Middeltal, at i Fugleskelettet Hvirvelsöile, Brysthule og Bækken ere sammensatte af saamange Knokler, at de udgjöre et tre til fire Gange saa stort Antal som de lange Knokler i Vinger og Ben, saa findes der i Skallaget af de förstnævnte saa faa, at de udgjöre kun faa Procent af sidstnævnte. I det Hele er der nemlig blandt de ovennævnte Fugleknokler kun fundet 5 Hvirvler og enkelte Ribben. Misforholdet kan ikke have sin Grund i, at de manglende Knokler skulle ved Udgravningen og Indsamlingen være oversete; thi vi have, fra

*) Hverken i denne Mödding eller i nogen af de tidligere omtalte har jeg hidtil kunnet erkjende nogen Levning af Har en.

förste Färd af opmärksomme paa de Oplysninger, som netop Fugleknoklerne ville kunne give os, med stor Omhyggelighed opsamlet alle Levningerne af disse, og de savnede Knokler: Hvirvler, Brystben, Bækken m. fl. höre jo netop til de större, og overgaae langt de mange smaae Knokler og Fragmenter af saadanne, som vi have indsamlet af Fugle, mindre Pattedyr og Fisk. Heller ikke kan Misforholdet have sin Grund deri, at de savnede Knokler skulde ifölge deres Bygning eller Massens Sættelse mindre egne sig til Opbevaring, eftersom man i de faa Stykker af disse Knokler, som ere blevne tilbage, ikke finder noget Spor til Op-lösning af Benmassen. Der maa da være en *ydre* Grund, hvorfor de ikke mere findes, og denne ledes Tanken efterhaanden hen paa, naar man betragter de enkelte Mærker paa ydre Vold, som Fugleknoklerne frembyde, og som navnlig træde saa aabenbart frem i de oftomtalte *afbidte Ender* af Rörknoklerne. Thi ved nærmere Besigtelse erkjendes der Mærker og Indtryk, som vanskeligt kunne tydes for andet end Mærker af Tandspidser, og navnlig af Hundetænder, og det bliver derved sandsynligt, at de manglende Knokler ere gaaede samme Vei, som de manglende Knokkelender, det vil sige, ere blevne ædte af Rovdyr og navnlig af Hunde. Hermed stemmer det ogsaa aldeles overens, at vi i den nu tilveiebragte Mængde af Pattedyrknokler have fundet saamange Mærker paa, at Knoklerne, navnlig Knokkelenderne, men især Hvirvlerne og andre mindre haarde Ben ere gnavede, og det paa en saadan Maade, at Gnabet ikke kan adskilles fra det, vi see paa friske hundegnavede Ben af forskjellig Art, hvormed det umiddelbart er blevet sammenlignet. Nu kunde man tænke sig, at Knoklerne vare blevne gnavede eller opædte af Landets vilde Arter af Hunde, f. Ex. Ulven, Ræven, der om Nætterne, eller naar Urindvaanerne vare borte fra Stedet, kunde have, som deres Vane er, sögt Föde i Möddingerne; men naar man erfarer, at saadanne gnavede Knokler forekomme i alle Dybder af Laget, og at neppe en eneste af de lange Fugleknokler har undgaaet Afgnavningen, og man fremdeles af det om *Sölager-*, *Gudumlund-* og *Kattingemöddingerne* Meddelte seer, at det samme regelmæssigen er Tilfældet paa de andre Steder, hvor Urfolkene have staaet, saa maae nödvendigvis

de knokkelædende Dyr antages paa *alle* Steder og til *alle* Tider at have været om Beboerne eller ledsaget disse, med andre Ord: antages at have været *tamme Hunde*. Naar vi i vore foregaaende Beretninger have anseet det ikke blot for rimeligt eller for foreløbigen bevist, at Urfolkene vare i Besiddelse af tamme Hunde, fordi Cranier af Hunde, som ikke kunde tilhøre nogen af Landets vilde Hundearter og som stemme væsentligen overens med Cranierne af visse tamme Hunderacer, ere baade enkelte Gange fundne i Urfolkenes Familiebegrovelser, Stenkamrene, og i den senere Tid i deres Kjøkkenmøddinger, saa have nu de ovenførte Forhold ved Knoklerne hævet denne Antagelse til en saadan Grad af Vished, at man ikke let ad nogen anden Vei skulde være kommen til et saa sikkert Resultat angaaende dette for Opfattelsen af Urfolkenes hele Culturtilstand vigtige Punkt.

De i denne Mødding talrige indsamlede *Fiskeknokler*, tilhøre saa udelukkende en lille *Flynderart*, at der neppe bliver to Procent af Knokler tilhørende andre Fisk, saasom *Smaatorsken*, *Aalen*, *Hornfisken* og *Pighaien*.

Hvad der er indsamlet af Fosterknokler, eller Knokler af meget unge Dyr, af de dræbte Raabukkepander med de paasiddende Takker o. s. v., er allerede saa betydeligt, at mange Oplysninger om Aarstiderne, da Dyrene ere dræbte, deraf kunne fremgaae, og vi altsaa ad denne Vei virkelig have Udsigt til, at kunne skyde vore Slutninger om Urfolkenes hele Liv et langt Stykke fremad, naar kun Indsamlingen kan blive tilstrækkelig rigelig. Imod Forventning viser det sig, at Knoklerne af Fostre og meget unge Dyr snarest ville lede os til bestemt Vished om, hvorvidt de Steder, Kjøkkenmøddingerne udpege som Urfolkenes Opholdssteder, have været beboede af disse hele Aaret rundt eller kun til enkelte Tider af Aaret. De endnu enkeltstaaende bestemte Kjendsgjerninger, som Knoklerne i den Henseende have givet, ville i dette korte Overblik ikke have deres passende Plads, men ville blive optagne i vor udførligere Skildring af Kjøkkenmøddingen ved Havelse; deri haabe vi ogsaa til Oplysning af de hos os fundne Forhold at kunne optage de Sammenligningspunkter, som slige, fra endnu

vilde Stammer, hidrørende Opdyngninger frembyde i rigelige Exempler. Sammesteds kan ogsaa først udførligere betegnes de mange Overensstemmelser, som Knoklerne i disse Opdyngninger have med Knoklerne i de saakaldte Knokkelhuler, i hvilke det heller ikke mangler paa mangfoldige Levninger, som blot kunne hidrøre fra Mennesket. *)

Selskabet modtog:

Fra det Keiserlige Videnskabernes Selskab i Finland:
Acta societatis scientiarum Fennicæ. T. Tertii fasc. I. Helsingforsia 1849.

Fra The British Association:

The report of the British association for the advancement of science for 1850. London 1851.

Fra Société Nationale des sc., de l'agric. & des arts de Lille:
Catalogue du Musée d'histoire naturelle de la ville de Lille. Animaux invertébrés T. second. Lille 1850.

Mémoires de la Société Nationale des sc., de l'agric. & des arts de Lille 1849. Lille 1850.

Fra Fyens Stifts litteraire Selskab:

Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid. Af danske og fremmede Archiver. Samlede og udgivne af Fyens Stifts litteraire Selskab. Odense 1851.

*) I den ethnographiske Section i Naturforskermødet i Stokholm 1851 foreviste Meddelelsen de sønderlagne Knokler fra Möddingerne og sammenlignede dem med Figurerne af de i *Bucklands* „Reliquiæ Diluvianæ“ afbildede Knokler, som ere eller antages at være knuste af Hyænerne, samt gjorde opmærksom paa, at det var baade de samme Knokler, som Urindvaanerne og Hyænerne havde ladet urørte, og den samme Maade, hvorpaa den største Del af Marvknoklerne vare knuste. Da der nu i Knokkelhulerne ogsaa ofte findes Fugleknokler og just af Lemmerne, og ikke sjelden Potteskaar og Flintflækker m. fl. Kunstprodukter, turde Hyænerne maaskee ikke være de eneste, der havde indslæbt de talrige Dyrelevninger i Hulerne.